

A TRÓNBTÖLTÉS RENDJE A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN A XVI-XVII. SZÁZADBAN AZ OÑATE-EGYEZSÉG (1617) TÜKRÉBEN

LIKTOR Zoltán Attila
PhD-hallgató (PPKE JÁK)

1. Bevezetés – az „ismeretlen ismerős”

Általában úgy tárgyalják a trónbetöltés XVI-XVII. századi rendjét, mint amit a szokásjog mellett az 1547. évi V. tc. illetve az 1687. évi II. tc. szabályozott. Rendre elkerüli azonban a figyelmet és az érdeklődést az 1687. évi III. tc., amely a Habsburg-ház „spanyol” (fi)ágának örökösödési jogát mondja ki arra az esetre, ha az „osztrák” (fi)ág kihalna, azzal a záradékkal, hogy ha annak is magva szakadna, akkor szálljon vissza a szabad királyválasztás joga a magyar nemzetre. Igaz, a szóban forgó törvénycikk „spanyol” ágra vonatkozó rendelkezésének hatálya még II. Károly spanyol királlyal (†1700) megdőlt, az „osztrák” fiágra vonatkozó rész pedig – amit a szatmári békeséget (1711) követően az 1712–15. évi országgyűlésen még megerősítettek –, az 1722–23. évi országgyűlésen a nőági trónöröklés tárgyában elfogadott I–II. törvénycikkkel vesztette hatályát.¹ Talán ez lehet az oka, hogy nem kap(ott) kellő figyelmet a hazai (jog)történet kutatásban a spanyolokra vonatkozó rendelkezés. Pedig az világosan és egyértelműen rávilágít arra a küzdelemre, amely a császári és királyi Ház, valamint a magyar rendek között a trónbetöltés rendje körül a XVI-XVII. században dült.

II. Ferdinánd hatalomátvételének kérdéséig kell visszamennünk ahhoz, hogy megértsük mit keres a magyar Corpus Jurisban II. Károly spanyol király (!) trónöröklési joga. És részben a Mohács előtti eseményekig, hogy magyarázatot kapjunk többek között arra is, hogy milyen „jogon” használták a XVI-XVII. századi spanyol Habsburg uralkodók („los Austrias”) a „Magyarország királya” címet. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem a politikatörténettel – ezt már számosan megtették –, hanem inkább a jogilag releváns tényekkel, folyamatokkal kívánok foglalkozni. Köztudott,

¹ Az erdélyi országgyűlés 1722-ben fogadta el, ld. CSEKEY István: A Pragmatica Sanctio Erdélyben. *Erdélyi Múzeum*, XXXII. évf. (1915) 145–159.

hogy II. Ferdinánd királyunk² (1618–1637) a harmincéves háború előestéjén³ foglalta el a magyar trónt. Az 1618 tavaszán a szokásokhoz hűen – azaz, hogy még az előző uralkodó életében elrendezzék az utódlás kérdését – megejtett választáshoz és koronázáshoz azonban korántsem vezetett egyenes út. Viszonylag ismert körülmény, hogy a Mátyás császár (1612–1619) utódaul szánt (stájer) Ferdinánd főherceget a császár még életben lévő – és következésképpen a koronára igényt tartható – öccseivel, Albert és Miksa főhercegekkel, illetve III. Fülöp spanyol királlyal (1598–1621) kötött megállapodás (Oñate-egyezség) juttatta a dunai Habsburg Monarchia trónjára.

A magyar trónbetöltés rendjéről teljes átfogó jogtörténeti mű legutóbb a századfordulón Csekey István tollából készült. Számos más (jog)történeti munka, tanulmány is érintette ugyan már a trónbetöltés kérdését általában, a jelen tanulmány fókuszában viszont egy – a hazai (jog)történészek által – méltatlanul elhanyagolt és gyakorlatilag ismeretlen „epizód”, az Oñate-egyezség és a mögötte meghúzódó jogi-politikai küzdelem áll. Ez azért fontos a tárgyalt téma kapcsán, mert a dokumentum kielégítő magyarázatot ad(hat) a Pragmatica Sanctioban megfogalmazott, ám valójában II. Ferdinánd végrendeletére visszavezethető, a Magyar Királyság és az (osztrák) örökös tartományok „indivisibiliter ac inseparabiliter” történő együttbirtoklása és a primogenitúra elvének eredetére is. Kirajzolja továbbá a Habsburg-ház (ún. „osztrák” és „spanyol” ága) valamint a magyar rendek alapvetően eltérő jogszemléletét, ténykérdések körüli vitáit. A vitát, amely egy lényegi kérdés körül forgott, miszerint választási vagy öröklési monarchia volt-e a Magyar Királyság a XVI-XVII. században. Minden további kérdés és „tévképzet” is ebből fakad(t).

Az akkori bécsi (prágai) spanyol követ, Íñigo Vélez de Guevara y Tassis, Oñate grófja által – hosszú évekig tartó alkudozások eredményeként – tető alá hozott, ám részben titokban tartott családi szerződés és az azt környező levelezések felvázolják nekünk azt a különbséget, amely a spanyol és az osztrák vezetés álláspontját jeleníti meg a magyar trónbetöltés kérdésében szemben a magyar közjogi dokumentumokban (például II. Ferdinánd megválasztását és koronázását becikkelyező törvény) megjelenő rendi felfogással. Három egymásnak alapvetően ellentmondó jogértelmezés (nyersebben fogalmazva politikai cél) világlik ki a paktumból, az azt megelőző nyilatkozatokból, valamint az azt követő közjogi dokumentumokból. A több „szerződésből”, jognyilatkozatból álló „egyezségrendszer” teljes terjedelmében rendelkezésünkre áll,⁴ külföldi szerzők számosan és behatóan foglalkoztak is vele,⁵ de magyar jogtörténeti

² Robert BIRELEY: *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor 1578–1637*. Cambridge University Press, 2014.

³ A négyszázéves évforduló nyarán jelent meg egy tanulmánykötet, amely a harmincéves háborúhoz vezető utat elemzi, ld. Ulrich NÄGEL: *Zwischen Dynastie und Staatsräson Die habsburgischen Botschafter in Wien und Madrid am Beginn des Dreißigjährigen Krieges*. Göttingen, 2018.

⁴ Diego PERALTA – Antonio MARIN – Juan de ZUÑIGA (ed.): *Coleccion de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantia, Proteccion, Treuga, Mediacion, Acesion, Reglamento de Limites, Comercio Navegacion, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Principes de España. Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte II.* [a továbbiakban CDTDP.] Madrid, 1740. 233–254.

⁵ Miguel LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA: *La Embajada en Alemania del Conde de Oñate y la Elección de Fernando II Rey de Romanos*. Madrid, 1929.; Otto GLISS: *Der Oñate Vertrag*. Frankfurt

látószögből (legjobb tudomásom szerint) még nem vettetett vizsgálat alá. Pedig a magyar trónbetöltés rendszerére kimutathatóan hatást gyakorolt! Csekey alapvető munkájában még csak néven sem nevezi az egyezséget – helyesebben szólva annak létét is kétségbe vonja és Gustav Turba művére alapozva csupán Lipót császár tévedésének tartja⁶ –, ahogyan a kifejezetten a Habsburg-házon belül a XVII. század elején zajló testvérharccal és a Habsburg Birodalom belső hatalmi-politikai kérdéseivel foglalkozó tanulmányában Wittman Tibor⁷ sem. A közjog, az örökös királyság, illetve a Pragmatica Sanctio kérdésével foglalkozó legnagyobb hatású hazai szerzők mint Baranyai,⁸ Ereký,⁹ Ferdinandy–Schiller,¹⁰ Goldschmiedt,¹¹ Jászi,¹² Nagy,¹³ Ökröss,¹⁴ Polner,¹⁵

am Main, 1934.; Magdalena S. SÁNCHEZ: A House Divided: Spain, Austria and the Bohemian and the Hungarian Successions. *Sixteenth Century Journal*, Vol. 25., 1994/4. 887–903.; Jesús María USUNÁRIZ GARAYOA: El tratado de Oñate (1617) y sus consecuencias. In: Jesús María USUNÁRIZ GARAYOA (ed.): *España en Alemania: La Guerra de los Treinta Años en Crónicas y Relaciones de Sucesos*. New York, 2016. 21–48.; Luc DUERLOO: *El archiduque Alberto. Piedad y política dinástica durante las guerras de religión*. Madrid, 2015. 412–428.; Rubén GONZÁLEZ CUERVA: *Baltasar de Zúñiga Una encrucijada de la Monarquía Hispana (1561–1622)*. Madrid, 2012.; Rubén GONZÁLEZ CUERVA: La mediación entre las dos cortes de la Casa de Austria. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZÁLEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, 2011. 479–506.; Luc DUERLOO: Clearing Dynastic Debts Archduke Albert and the Logic Behind the Oñate Treaty. In: MARTÍNEZ MILLÁN–GONZÁLEZ CUERVA (ed.) i. m. 533–550.

⁶ CSEKEY István: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest, Athenaeum, 1917. Több helyen úgy ír, mintha a szerződés létre sem jött volna, ld. 110.: „Lipót ugyan tudni vélt egy 1617-i pactum reciprocumról is, de ez valószínűleg tévedés volt részéről”, 137.: „többször történt egy 1617-i családi szerződésre is hivatkozás, amely szerint III. Fülöp és II. Ferdinánd közt jött volna létre a túlélő fiág öröklési jogáról”.

⁷ WITTMAN Tibor: *Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618)*. *Studia Mediaevalia Historiae Universalis*, 1. (1959) 3–47., 37.

⁸ BARANYAI Béla: Hogyan történt az 1687/88 évi 1–4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*, 3. (1933) 65–104.

⁹ EREKÝ István: *A magyar trón megüresedésének kérdéséhez*. Budapest, Pallas, 1921.

¹⁰ FERDINANDY Gejza – SCHILLER Bódog: A Pragmatica Sanctio és a házi törvények. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XXVI. k., 5. f., 1903. 193–258.; FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1902. 347–371.

¹¹ GOLDSCHMIEDT Kálmán: *A trónöröklés kérdése az 1687/88-i országgyűlésen*. Budapest, 1914.

¹² JÁSZI Viktor: Válasz a Pragmatica Sanctio és a házi törvények tárgyában. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XXVIII. k., 3. f., 1903. 67–143.

¹³ NAGY Ernő: *Magyarország közjoga*. Budapest, Eggenberger, 1891. 171–173.

¹⁴ ÖKRÖSS Bálint: A sanctio pragmatica. *Jogtudományi Közöny* (1866) 11–13, 23–28, 61–62, 90–95, 120–128, 137–140.

¹⁵ POLNER Ödön: *A pragmatica sanctio és a házi törvények*. Budapest, Franklin, 1902.

Poór,¹⁶ Réz,¹⁷ Tomcsányi,¹⁸ Vigyázó¹⁹ meg sem említik az egyezséget. Salamon Ferenc²⁰ legalább megemlíti, igaz anélkül, hogy megnevezné. Fraknói Vilmos talán az egyetlen, aki bizonyosan ismerte²¹ az egyezés szövegét, de ő sem vizsgálta meg annak hátterét és lehetséges „jogalapját” és a királyválasztással illetve az örökös királysággal foglalkozó műveiben is csak utal rá.²² Az igaz, hogy a fentebb nevesített nagy közjogászok és történészek közül többen is hivatkoznak II. Ferdinánd 1621-ben kelt végrendeletére, mint a Pragmatica Sanctio „gyökerére” és amit a korábbi renddel szemben spanyol primogenitórius-hitbizományi szemléletű törekvésnek értékelnek, azonban egyikük sem magyarázza meg ennek a „szemléletváltásnak” a mögöttes okait. Ennek oka abban keresendő, hogy (valószínűleg) nem ismerték szövegszerűen (Fraknói kivételével) a hátteret, az Oñate-egyezséget. A nagy történeti művek (Szalay–Baróti,²³ Szilágyi,²⁴ Marczali,²⁵ Acsády,²⁶ Hóman–Szekfű,²⁷ stb.) mellett a kifejezetten Habsburgokkal foglalkozó történeti irodalom (Niederhauser–Gonda,²⁸ Sára²⁹) sem foglalkozott vele kellően, távirati rövidséggel említik meg, mint II. Ferdinánd hatalomra jutása körüli események egyik (nem túl érdekes) mozzanatát.³⁰ Holott annál jóval többről van szó, hiszen az 1687–88. évi pozsonyi országgyűlésen becikkelyezett I–II–III. tc. – amelyeknek eredete kétségtelenül erre a szerződésre vezethető vissza, amint azt bizonyítási fogom – alapvető változást hozott a magyar rendek királyválasztási jogát, illetve a

-
- ¹⁶ POÓR János: A Pragmatica Sanctio történetéhez. In: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia – a magyarok királynője*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2018. 151–177.
- ¹⁷ RÉZ Mihály: *Közjogi Tanulmányok. A királyi ház törvényei. Az osztrák és a magyar Pragmatica Sanctio*. Budapest, Pallas, 1914.
- ¹⁸ TOMCSÁNYI Móric: *Magyarország Közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1940. 340–345.
- ¹⁹ VIGYÁZÓ Ferenc: *A Pragmatica Sanctio. Közjogi értekezés*. Budapest, 1894.
- ²⁰ SALAMON Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, 1866. 53.
- ²¹ FRAKNÓI idéz is a szövegből, ld. FRAKNÓI Vilmos: Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában. *Századok*, 3. évf., 1869/3. 150–165.
- ²² FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története*. Budapest, Athenaeum, 1921. 189–203. Utal a trónigényére, de nem tárgyalja ki II. Ferdinánd megválasztásának előzményeinél. Uő.: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Budapest, Athenaeum, 1922.
- ²³ SZALAY József – BARÓTI Lajos (szerk.): *A Magyar Nemzet Története III. A Habsburg-házból való választott királyok kora (1526–1705)*. Budapest, 1897.
- ²⁴ ANGYAL Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig (1608–1657). In: SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A Magyar Nemzet Története*. Budapest, Athenaeum, 1898.
- ²⁵ MARCZALI Henrik (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet*. VIII. Kötet II. Rész XII. fejezet. Budapest, 1902.
- ²⁶ ACSÁDY Ignác: *A Magyar Birodalom története II*. Budapest, Athenaeum, 1904.
- ²⁷ HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Magyar történet V. A tizenhetedik század (1606–1687)*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.
- ²⁸ GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Gondolat, 1987.
- ²⁹ SÁRA János: *A Habsburgok és Magyarország 950–1918*. Budapest, Antheanum 2000 Kiadó, 2001.
- ³⁰ A Habsburg-magyar viszonyt az egész Habsburg-ház kapcsolatrendszerében érdemes vizsgálni, amint arra Monostori Tibor már korábban felhívta a figyelmet. Ld. MONOSTORI Tibor: A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648). *Századok*, 143. évf., 2009/5. 1023–1062.

trónbetöltés rendjét illetően. Továbbá magyarázatot ad(hat) nekünk arra is, hogy a so-
kat emlegetett II. Ferdinánd primogenitórius-hitbizományi szemléletű végrendeletével
„meghonosított” elsőszülöttségnek és II. Károly spanyol király trónigényének (1687.
évi III. tc.) mi volt az „alapja”.

2. Egy család – két birodalom

A történetírás – amint arra fentebb már utaltam – általában úgy tárgyalja a Habsburg-
ház XVI-XVII. századi történetét, mint amely egy spanyol és egy osztrák ágra szakadt
szét 1521-ben, amikor „Károly a spanyol és a burgundi majorátusoknak lett a feje,
az osztrák birtokok tekintetében pedig lemondott öccsének, Ferdinándnak javára, de
fenntartva ennek ága magszakadása esetére az öröklés jogát. Az ausztriai ház ezáltal
két külön, egymástól teljesen független, önálló ausztriai és spanyol ágra vált szét.”³¹ E
felosztás szerint V. Károlytól származott le az ún. „spanyol” ág (1521–1700), amely a
spanyol birodalmat uralta, míg öccsétől, I. Ferdinándtól az „osztrák” ág (1521–1740),
amely a dunai Habsburg Monarchiát – benne a Magyar Királyságot is – birtokolta. Ho-
lott a kép ennél számos vonatkozásban jóval árnyaltabb. Itt csak utalok rá, hogy a „két
ág” szoros családi- és vérségi kapcsolatrendszere mellett a kulturális, vallási, politikai
összeköttetésen túl a jogi szimbolikában is megjelenő spanyolos identitása, gondolko-
dása, cím- és címerhasználat alapján magabiztosabban állíthatjuk, hogy az uralkodó-
ház önmagát egységesnek tekintette, az 1617-es egyezségben olvasható „toda nuestra
Casa de Austria” fordulat is erre utal. III. Fülöp végrendeletében ki is hangsúlyozza,
hogy ő a Habsburg-ház feje³² „la Casa de Austria, de quien Yo tengo la primogenitura,
y mayoria, como es notorio”, ami szintén az egységes dinasztikus szemlélet felé mutat.
Amihez, ha hozzátesszük, hogy a spanyol uralkodók (Károly császár, III. és IV. Fülöp)
végrendeleteiben fiágaik kihalása esetére az „osztrák ág” van privilégizálva az örök-
lést illetően, a leányágak francia leszármazói pedig minden esetre kizárva. Arra sem
találni magyarázatot közjogászaink műveiben, hogy miért éppen az a II. Ferdinánd
„hozza be” a spanyol primogenitórius-hitbizományi (trón)öröklési jogszemléletet, aki
egyetlen kivételként áll azon XVI-XVII. századi magyar Habsburg királyok sorában,
akiknek sem az anyja,³³ sem a felesége³⁴ nem volt spanyol infánsnő.³⁵ Az anyja – Maria
Anna von Wittelsbach (†1608) – és hasonnevű felesége – Maria Anna von Wittelsbach
(†1616) – is bajor hercegnő volt. Az ok, a háttér, a magyarázat – amint azt bizonyítani
igyekszem a továbbiakban – az Oñate-egyezség.

Éles különbség volt a trónbetöltés vonatkozásában a spanyol földről Közép-Euró-
pába 1521-ben „visszatért” Habsburg uralkodó(k) és a magyar rendek jogértelmezése
között. És nem csak a (magyar) rendek és a dinasztia között, hanem Madrid és Bécs

³¹ CSEKEY (1917) i. m. 108.

³² *Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621.* In.: CDTDP i. m. 428–456. 34. cikk.

³³ I. Ferdinánd (Juana de Aragón), Rudolf és II. Mátyás (María de Austria), IV. Ferdinánd (María Ana de Austria).

³⁴ Miksa (María de Austria), III. Ferdinánd (María Ana de Austria).

³⁵ Lipót anyja (María Ana de Austria) és felesége (Margarita Teresa de Austria). Ld. a Mellékletet.

(ekkoriban Prága³⁶) között is. Csekey szerint az örökös monarchia lényege, hogy a trónöröklés egy bizonyos arra jogosult család körén belül történik, amelynek alapja az elsőszülöttséggel párosított „vérjog” (*ex iure sanguinis*). Eckhart³⁷ ugyan leszögezi, hogy spanyol eredetű a hitbizományi ihletésű, primogenitúrára alapított örökös királyság, amelyet a Habsburg-ház többek között a Pragmatica Sanctioban is lefektetett, de ő sem vizsgálja meg annak hátterét. A Habsburgok spanyol és osztrák (!) birtokait is örökös uralkodóként bírták (igaz eltérő öröklési rendszerben) ellenben a Magyar Királysággal, amely választással vegyes öröklési monarchia volt, ahol Csekeyvel mondva „a jog az összességet illette meg, az egyes családtagoknak pedig csak igényük volt arra. Csak a nép választása alakította át az igényt egyedi joggá, változtatta át az egyén részére a *jus ad rem-et jus in re-vé*”.³⁸

Ez az „összesség” pedig azt jelentette, hogy az elsőként megválasztott királytól – esetünkben I. Ferdinándtól (1526) – leszármazó (fi)ág bírt öröklési jogigénnyel, azaz, közülük a nemzet (rendek) választhatott uralkodót. Ennek a ténynek kulcsfontossága van a tárgy szemszögéből, ugyanis részben ezt vonja kétségbe vagy hagyja figyelmen kívül az Oñate-egyezség. Igaz, a Habsburg uralkodók (III. Frigyes és I. Miksa császárok) még Mohácsot megelőzően kötöttek trónöröklési (magánjogi) szerződéseket – Hunyadi Mátyással (1463)³⁹ és Jagelló II. Ulászlóval (1491,⁴⁰ 1506,⁴¹ 1515⁴²) ami a századfordulón egyébként még egyáltalán nem volt politikai realitás⁴³ –, azonban mivel ezeket a magyar országgyűlések nem cikkelyezték be, azok közjogi erővel továbbra sem bírtak, következésképpen a trónbetöltés korábbi szokásjogi rendjét sem befolyásolták! Ahogyan Mohács után Szapolyai Jánossal kötött váradi békében (1538) foglalt öröklési záradék sem.⁴⁴ A Habsburgok persze a kezdetektől fogva hangoztatták

³⁶ Rudolf császár Bécsből Prágába tette át székhelyét, amely Mátyás alatt is megmaradt, az udvar csak II. Ferdinánd hatalomátvételét követően költözött vissza Bécsbe.

³⁷ ECKHART Ferenc: *A Habsburg–Lotharingiai Ház családi törvénye*. Budapest, MTA, 1929.

³⁸ CSEKEY (1917) i. m. 3.

³⁹ BARISKA István: II. Pius és az 1463. évi békeszerződés. *Vasi Szemle*, 62. évf., 2008/4. 423–438.

⁴⁰ Hermann WIESFLECKER: Das Erste Ungarn-Unternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag (1490/91). *Südost-Forschungen*, Vol. 18. (1959) 26–75.; de újabban ld. NEUMANN Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Első közlemény.) *Századok*, 144. évf., 2010/2. 335–372.; NEUMANN Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Második közlemény.) *Századok*, 145. évf., 2011/2. 293–347.

⁴¹ KÖBLÖS József – SÜTTŐ Szilárd – SZENDE Katalin: *Magyar békeszerződések 1000–1526*. Pápa, 2000.

⁴² HERMANN Zsuzsanna: *Az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

⁴³ LIKTOR Zoltán Attila: A farkashidai egyezség (1490) – Stratégiai mélység a közjog tükrében. Adalékok a Jagelló–Európa történetéhez. *Jog és állam*, 22. évf. (2018) 196–217.

⁴⁴ KORPÁS Zoltán: Két ellenfél és a Hostis Naturalis. (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közti diplomáciai kapcsolatokból 1532–1538). *Publicationis Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, XIII. évf., 2008/3. 195–226. Ferdinánd fiága kihalta esetére bátyja, Károly császár fiága öröklését is belefoglalták, a szöveget ld. HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria 2.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1538–1553)*. [a továbbiakban *MHH 2.*] Pest, 1858. 3–17.: „Ex quo autem Sermus Rex Joannes nunc et vxore et liberis caret, posteaquam dei

öröklési jogukat a Szent Koronát illetően, de azt – Csekeyvel szólva – csak I. Lipót-nak sikerült megvalósítania 1687–88-ban, amikor keresztülvitte az országgyűlésen az elsőszülöttséggel kreált örökös monarchia koncepcióját. Arról nem is beszélve, hogy ezek a szerződéses nem kötötték ki primogenitúrát, sőt épp ellenkezőleg – a magyar szokásjoggal egyezően – szabad választást engedtek volna úgy Frigyes⁴⁵ majd Miksa⁴⁶ fiágán belül. A primogenitúra eszméjét csak később „importálták” az ibériai félszigetről a Habsburgok. Annak oka, hogy az osztrák örökös tartományokat a XV-XVI. század fordulójára egy személy birtokolta, a dinasztia oldalágainak – előbb az alberti-ág (†1457) majd a lipóti-ág tiroli al-ága (†1496) – kihalásában keresendő, nem pedig a német (osztrák) öröklési jogban. III. Frigyes császár örököse egyetlen fia Miksa fhg. volt, ahogyan később annak örököse is egyetlen fia Fülöp fhg. lett volna, csak mivel Fülöp fhg. még Miksa előtt elhunyt⁴⁷ (†1506) ezért az unokák, Károly és Ferdinánd főherceg-infánsok következtek az öröklési rendben.⁴⁸ Mivel Károly teljes egészében átengedte az osztrák örökös tartományokat öccsének, Ferdinándnak, újfent nem volt kivel megosztani azokat, arra majd csak Ferdinándot követően, fiai között került sor, amely állapot egészen 1665-ig állt fenn.

vocatione ex hac luce decesserit, etiam si filium tunc haberet, ob respectum tarnen salutis istius Regni et reipubl. christianae, quam ex hac pace et confederatione, auxiliante magno deo, certo speramus, et vt per hoc tot malis, quae istud regnum per hos annos superiores et amplius perpessum est, finis iam tandem imponatur, volens in hac parte dictus Sermus Rex Joannes decus suum et familiae suae, posterorumque suorum salutis publicae postponere, ad hoc condescendit, vt post mortem suam etiam si, vt supradictum est, filium habuerit, vniuersum Hungariae Regnum, cum omnibus regnis, prouineijs ac partibus ei subiectis et cum omni plenitudine juris regij, administrationeque regni et prouinciarum ipsarum in nos, vei nobis interim premortuis, in filium nostrum, quem Regnum istud communi consensu in Regem eligere tenebitur, et illo quoque defuncto, in eius legitimos heredes ac successores ex filijs et heredibus eorum legitimis descendentes, et illis quoque e medio sublatis et deficientibus, in Caesarem Matem et ipsius filios et legitimos heredes deuoluatur et condescendat, deuolutumque et condescensum habeatur ipso facto”.

⁴⁵ Az eredeti szöveget közli C. Ursinus VELIUS: *De bello Pannonico libri decem*. Bécs, 1762. 204–210.: „Quod vacante Regno Hungariae filiis seu nepotibus legitimis, ex prefati domini nostri Regis Mathie lumbis procreatis non exrantibus, sua Imperialis Maiestas aut filius sue Cesaree subli mitatis quem ad hoc deputandum duxerit & post sue Serenitatis de cessum filius eiusdem sue Maiestatis: quem reliquerit, aut si plures fuerint relictii, alter ex istis. quem Regnum ipsum preelegerit in Regem ipsi Regno Hungariae preficiatur cum plena eiusdem Regni administratione”.

⁴⁶ Uo. 238–260.: „si dominum Wladislaum Regem, liberis masculis, ex lumbis suis legitime procreatis, non relictis, aut eisdem relictis, & sine Heredibus descendentibus mortuis decedere contingat Quod in tali casu, ipsum Maximilianum Romanorum Regem, aut eo non existente, aliquem ex filijs suis, aut his non existentibus, eorum heredibus masculis, per lineam rectam ex lumbis eorum descendentibus, quem eligendum duxerint pro suo legitimo & indubitato Rege acceptabunt, ad possessionem Regni, absque omni difficultate venire permittent in possessionem Regni inducent, illi, vti Regi et domino suo, debita obsequia preilabunt hancque Sentenciam, publice & Sollenniter in eadem congregacione, Roma norum Regi, in prefatorum Regis Romanorum Oratorum preferencia, iurabunt”.

⁴⁷ Hermann WIESFLECKER: König Philipps I. Tod in Burgos (1506). Eine Krise der habsburgisch-spanischen Weltmachtsbildung. *Römische Historische Mitteilungen*, 18. (1976) 87–94.

⁴⁸ Bár nem tartozik szorosan a témához, de különösen érdekes lenne annak vizsgálata, hogy az 1515-ös egyezés alapján a Miksa császár által fiúvá fogadott Jagelló Lajos, későbbi magyar és cseh király miért nem kapott részt az osztrák örökös tartományokból 1519-ben.

Ha a Habsburgok által a magyar királyokkal kötött egyezségek, szerződések kötelező közjogi erővel bírtak volna, akkor a Habsburgok ún. „spanyol” ága eleve örökösödési joggal bírt volna a magyar trón tekintetében (hiszen ahogy „osztrák” Ferdinánd, úgy „spanyol” Károly is a fentebb említett szerződésekben kedvezményezett Frigyes (†1493) és Miksa (†1519) császárok egyenesági leszármazottai voltak) és nem kellett volna külön beemelni (1687. évi III. tc.) a Corpus Jurisba azok öröklési jogát. Álláspontom szerint tehát a becikkelyezés önmaga dönti meg annak a felfogásnak a validitását, miszerint azok a szerződések közjogi érvényűek, illetve kötelezőek lettek volna, hiszen a II. cikkely csak Lipót fiágának elsőszülöttségi rendjét állapítja meg, a szabad királyválasztás visszazállását a spanyol fiág kihalásához köti, amelyre egyébként is csak akkor kerülhetett volna sor, ha a szerződések közjogilag érvényesek lettek volna!

A már fentebb tárgyalt „két ágra” történt „szétválást” maga a Ház csak technikai felosztásnak tekintette, és magukat továbbra is egységesnek látták. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a nem sokkal később (1522) megkötött brüsszeli *pactum mutuae successionis*⁴⁹ ami a „két ág” kölcsönös örökösödését mondta ki egymás birtokaiban. Valószínűleg ennek próbálták meg érvényt szerezni előbb Madridból (1617) később Bécsből (1700), utóbbinak tárgyalása önálló tanulmányt igényelne, amely azonban már nem tartozik a dolgozat tárgyához.

Fentebb már utaltam a címhasználatra, ami ugyancsak ezt a dinasztikus szemléletet bizonyítja. Habsburg I. Miksa császár az 1491-es szerződés alapján használta a Magyarország királya címet „*Maximilianus diuina fauente dementia electus Romanorum Imperator Semper augustus, ac Germaniae, Hungariae Dalmatiae, Croatiae etc. Rex*”.⁵⁰ Így válik érthetővé, hogy később a spanyol királyok (I. Miksa császár fiági leszármazottai) is használták azt, I. Ferdinánd a váradi békében császári bátyja címeit a következőképpen sorolja: „*Ser^{mi} et Pot^{mi} Principis et Domini Domini Caroli Romanorum Imperatoris Semper Augusti, ac Germaniae Hispaniarum, Vtriusque Siciliae, Hierusalem, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiáé, Brabantiae, Comitibus Habsburgi, Flandriae, Tirolis etc. fratris nostri char^{mi}*”. Így II. Fülöp, III. Fülöp és IV. Fülöp „*Nos Philippus, Dei gratia Rex Castellae, Aragonum, Legionis, utriusque Siciliae, Hierusalem, Portugaliae, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae*” és az utolsó Habsburg, II. Károly spanyol király is használta azt „*Nos Carolus, Dei gratia Rex Castellae, Aragonum, Legionis, utriusque Siciliae, Hierusalem, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae*”.⁵¹

Mindez bizonyítja azt, hogy a dinasztia érvényesnek tekintette a különböző öröklési szerződéseket. Csakhogy Bécsben és Madridban nem egészen ugyanazon a lencsén át látták a jogi helyzetet, és ez kollízióhoz vezetett a „két ág” között...

⁴⁹ CSEKEY (1917) i. m. 108. A brüsszeli egyezség szövegét Csekey sem ismerteti.

⁵⁰ HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria I.: Okmánytár a Brüsszeli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1442–1538).* [a továbbiakban MHH I.] Pest, 1857. 54.

⁵¹ Ld. pl. José y Tomas de ORGA: *Tratado de la Nobleza de la Corona de Aragón.* Valencia, 1788. Függelék 11., 12. levél.

3. „Három világ ütközése...”

A dunai Habsburg Monarchiát „alapító” I. Ferdinándot (†1564) három fia élte túl, közülük a legidősebb II. Miksa (†1576) követte a trónon, majd utána annak fiai, Rudolf (†1612) és Mátyás (†1619) következtek. Utódlási gondok nem merültek fel sem I. Ferdinánd sem II. Miksa esetében, hiszen mindkét uralkodónak tizenöt gyermeke volt, utóbbinak ráadásul kilenc fia! Az örökösödési probléma a harmadik generációnál jelentkezett, ugyanis a Miksa-fiak közül egynek sem volt, illetve maradt törvényes leszármazottja, ami szükségszerűen felvetette az utódlás elrendezésének kérdését, amit a „két ág” más és más megközelítés alapján kívánt megoldani. Itt jut jelentőséghez – a témánk szemszögéből – az a tény, hogy a Magyar Királyság ekkor (örökléssel vegyes) választási monarchia volt és az a dinasztikus felfogás, miszerint tisztán öröklési monarchia. Illetve az a különbség, amely a spanyol és az osztrák jog(értelmezés) között is feszült. Ebből az eltérésből és jogfelfogásból adódtak ugyanis Madrid és Bécs (ekkoriban Prága) között a „nézeteltérések” aminek a „végkicsengése” az – 1687. évi I–II–III. tc. alapjául (is) szolgáló – Oñate-egyezség lett.

3.1. „A spanyol látószög”

Csekey rögzíti, hogy a spanyol (trón)öröklési rendszer értelmében a *successio linealis* volt érvényben Kasztíliaiban, azon belül is annak egyik altípusa, a *successio cognatica*, amely szerint férfiak és nők is örökölhetnek egy ágon és egy fokon belül. *Successio linealis*: azaz az utolsó trónbirtokostól (!) számított ágközelség az irányadó, e szerint az első ágat az uralkodótól leszármazó(k), a másodikat a trónbirtokos szülőjétől leszármazó(k) (azaz az uralkodó testvére(i) és azok leszármazói) teszi(k) ki, a harmadikat a trónbirtokos nagyszülőjétől leszármazó(k) (azaz az uralkodó unokatestvére(i) és azok leszármazói) és így tovább.⁵² Ez párosul ráadásul az elsőszülöttség rendjével, a képviseleti elvvel (az egyenesági lemenő megelőzi az oldalágot) és a férfi elsőbbségével a nővel szemben egy fokon belül.

Itt kell felidézni a Habsburgok spanyol trónra jutását, aminek a magyar korona „öröklése” kapcsán van jelentősége témánk szempontjából. Hiszen III. Fülöp spanyol király e spanyol jogfelfogás mentén – bár az Oñate-egyezség erre szövegszerűen (*explicite*) nem utal, de valószínűsíthetően a brüsszeli családi egyezés értelmében, az 1491-es pozsonyi szerződés alapján – tartott igényt a Szent Koronára!

Tehát ezen a spanyol „szemüvegen” keresztül nézve (!) ha a trónbirtokosnak – jelen esetben Mátyás császárnak – nincs leszármazója, akkor következnek a törzsátya (II. Miksa császár) más férfi leszármazói. Vagyis Mátyás (férfi)testvérei (ez esetben a még élő Miksa és Albert főhercegek), ha azoknak sincs leszármazójuk – minthogy nem volt –, utánuk a leányág (azaz Mátyás lánytestvére(i)) kerül(het)ne sorra, szintén elsőszülöttségi rendben. Azaz II. Miksa császár legidősebb lánya – az egyébként spanyol földön született (1549) – Anna főhercegnő, de mivel ő már régen meghalt (†1580) így a képviseleti elv értelmében az ő legidősebb élő leszármazottja, III. Fülöp spanyol

⁵² CSEKEY (1917) i. m. 19–22.

király. Ez alapján válik érthetővé a spanyol uralkodó bejelentkezése a magyar és a cseh koronára a XVII. század elején.⁵³ Logikailag két lehetőség van: Madrid vagy úgy értelmezte – talán a brüsszeli egyezség (1522) értelmében –, hogy a spanyol öröklési jog irányadó a dunai Habsburg Monarchiában is, vagy tudta, de egyáltalán nem zavarta, hogy az osztrák örökös tartományokban vagy a Magyar Királyságban nem a spanyol jogrend van érvényben...

3.2. Az „osztrák jog”

Ezzel szemben az osztrák örökös tartományokban a *successio mixta* vagy *promiscua* volt érvényben, amelyben

„a csak kiegészítő eszközként szereplő nők öröklése mellett a fitagok öröklése dominál. Amíg a főágban uralkodásra képes férfiágon leszármazó férfi van, addig a nők egyáltalán nem jöhetnek tekintetbe. De ha a főágban a férfiak kihaltak, akkor ugyanazon ág nőinek, illetve a nők leszármazóinak örökösödése áll be az ági örökösödés szabályai és az elsőszülöttség rendje szerint”.⁵⁴

Vagyis e logika mentén I. Ferdinánd három fiágának kihalta esetén következhetne a „spanyol fiág”, és csak azt követően a leányág⁵⁵ öröklése az osztrák örökös tartományokban! (az Oñate-egyezségben lényegében ezt a szemléletet erősítették meg, amit azt majd részletesen kifejtem a későbbiekben)

Mivel II. Miksa császár fiága a XVII. század elején a kihalás felé közeledett, ezen osztrák jogi logika mentén szükségképpen I. Ferdinánd másik (két) fia és (azok) leszármazói jöhettek szóba mint örökösök. Következett volna a sorban a középső fiú, Ferdinánd fhg. Tirol grófja, vagy annak fiága, de mivel Ferdinánd fhg. még jóval a Miksa-ág kihalta előtt elhunyt (†1595) és törvényes fiága nem lévén, a sorban a Stájerországot, Krajnát és Karintiát birtokló Károly fhg. következett volna. De minthogy (stájer) Károly fhg. még bátyjánál is korábban elhunyt (†1590) így annak legidősebb fia, (stájer) Ferdinánd fhg. tarthatott elsősorban igényt a Miksa-fiak örökségére. Ne feledjük, ez csak az osztrák örökös tartományokra áll, hiszen a magyar trónbetöltés választással vegyes öröklés volt, amire ez a jogrendszer egyáltalán nem vonatkozott. A cseh trónbetöltéssel nem foglalkozom, mert az lényegtelen a téma szemszögéből. Meg kell jelezni ugyanakkor, hogy a spanyol világból a XVI. század elején Közép-Európába került I. Ferdinánd gondolkodására valamelyest mégiscsak hatással lehetett a német

⁵³ „A leghatalmasabb, és a legmegalapozottabb jogigény birtokosa III. Fülöp spanyol király (1598–1621) volt. Apai úkapja I. Miksa (1508–1519) császár, és ami még fontosabb, ő az egyetlen fiatalabbnak számító – 1578-ban született – férfi tagja a dinasztíának, aki felmenői között tudhatta anyai nagyapjaként II. Miksát, vagyis Rudolphoz és Mátyáshoz hasonlóan közvetlen egyenes ági örökösének számított.” Ld. TUSOR Péter: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése. (A Habsburg-, a pápai udvar és Magyarországot az 1610-es évek derekán). *Századok*, 148., 2014/5. 1081–1110.

⁵⁴ CSEKEY (1917) i. m. 21–22.

⁵⁵ Az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748) a Wittelsbach-ház erre alapozva tartott igényt az osztrák örökös tartományokra, ld. POÓR (2018) i. m. 174–176.

jog, hiszen végrendeletében osztrák örökös tartományait – a spanyol primogenitórius-hitbizományi szemlélettel szemben – felosztotta fiai között. Erre a spanyol jogszemlélet nem adott volna lehetőséget. Csak II. Ferdinánd végrendelete⁵⁶ (1621) „tér vissza” majd a spanyol jogszemlélethez...

3.3. A „magyar világ”

A Magyar Királyságban az ősi szokásjog szerint a nemzet választotta a királyt, aki-nek fiági leszármazói közül ugyancsak maguk a rendek választották a következő királyt. Werbőczy Hármaskönyvében ezt világosan összefoglalja: „a fejedelmet is csak nemesek választják”,⁵⁷ 1547-ben az országgyűlésen csupán ezt iktatták törvénybe: „az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették”.⁵⁸ Az örökösök (*haeredes*) alatt a Tripartitumban egyértelműen megfogalmazott szöveg szerint csak a törvényes fiakat kell érteni.⁵⁹ Így a törvény – azon túl, hogy csupán a fennálló szokásjogot foglalja törvénybe – egyértelműen fogalmaz, implicite érvénytelennek tartja a korábbi szerződések öröklésre vonatkozó rendelkezését, és következésképp kizárja az öröklési igényvel bírók köréből „spanyol” V. Károly császárt és annak fiágát. Márpedig III. Fülöp spanyol király trónigényét a leányági öröklésre – az anyja I. Ferdinánd unokája⁶⁰ volt – alapozta igényét.

3.4. A női öröklés kérdése...

A nők „öröklésének” kérdése, illetve meglehetősen következetlen „gyakorlata” ugyancsak nem elhanyagolható szála a történetnek. Így rövid áttekintést kell tennünk e kérdésre vonatkozóan. Fraknoi foglalkozik a nőági örökléssel úgy az Anjouk, mint a Luxemburgok, a Habsburgok és a Jagellók trónigénye kapcsán is, de az ő álláspontja szerint sem bírtak a leányok öröklési joggal. Ha bírtak volna, akkor a XIV-XVI. század

⁵⁶ Ökröss tévesen ír I. Ferdinánd végrendeletére utalva, mert az nem a hitbizományi szemléleten alapult: „Az uralkodási és trónöröklési viszonyokat hitbizományszerű végintézkedések szabályozták. Ilyenek voltak: I. Ferdinánd császár végrendelete 1543. s. fiók végrendelete 1547.” A századforduló nagy közjogászai közül a germán hűbéri jog alapján történt felosztást Gustav TURBA (*Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion*. Leipzig, 1911.) munkájára támaszkodva magától értetődőnek tartják, holott I. Ferdinánd esetében ezt inkább – tekintettel a spanyol identitástudatára és a spanyol rokonsággal kötött egyezség(ek)re – meglepő fordulatnak kellene értékelni.

⁵⁷ WERBŐCZY István: Hármaskönyv. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. 1897. [a továbbiakban: *HK*]. I. 3. 7. §.: „Neque enim princeps, nisi per nobilis elegitur.”

⁵⁸ *CJH*. 1547. évi V. tc. 5. §.: „Nam cum sese ordines, et status regni, non solum majestati suae, sed etiam suorum haeredum imperio, et potestati, in omne tempus subdiderint”.

⁵⁹ *HK*. I. 17. 1. §.: „approbata regni hujus consuetudine, haeres solummodo filii legitimi”.

⁶⁰ Bianca María LINDORFER: Ana de Austria. La novia de un hijo y esposa de un padre. *Actas de la VIII Reunión Científica de la Fundación Española de Historia Moderna*, 8. (2004) 411–426.

folyamán – így Árpád-házi Erzsébet⁶¹ (†1364), Anjou Mária⁶² (†1395), Anjou Hedvig (†1399), majd Luxemburgi Erzsébet⁶³ (†1442), illetve Habsburg Anna (†1462) vagy húga Habsburg Erzsébet⁶⁴ (†1505) végül pedig Jagelló Anna (†1547) esetében is – következetesen örökölniük kellett volna, de ez egyik alkalommal sem következett be. Anjou Mária ugyan megkoronáztatott⁶⁵ („*Doinina Maria, filia senior antedicti regis in ciuitate praedicta coronata fuit in regem*”) Luxemburgi Erzsébet (bár a decretum örökösnek tartotta: „*serenissima principe, domina Elizabeth regina [...] est haeres hujus regni*”) nem, csupán gyakorolta a királyi jogokat, de egyikük sem „örökölte” a Szent koronát.⁶⁶ Azt, hogy a leányok férjei (Zsigmond,⁶⁷ Habsburg Albert, Habsburg Ferdinánd) és/vagy azok leszármazottai (mint Vencel, Ottó, Károly Róbert, II. Ulászló) jutottak, vagy éppen nem jutottak (pl. az Anjouk durazzói vagy tarantói ága⁶⁸ vagy Jagelló Kázmér herceg stb.) a magyar trónhoz, abban sokkal inkább az aktuálpolitikai érdek volt a döntő, mint a jogi szükségszerűség. Ráadásul azok, akik elnyerték magyar közjogi állásukat, minden esetben választással nyerték el. Jagelló Anna és hitvese Habsburg Ferdinánd esetében is ezzel állunk szemben. Következésképpen tévesen építette III. Fülöp spanyol király erre a „jogalapra” – azt az Oñate-egyezségben is kihangsúlyozva – magyar trónigényét.

A magyar Szent Koronára tehát a XVII. század elején csak a Miksa-fiak, illetve (stájer) Károly fhg. fiága tarthatott igényt, akik közül a rendek szabadon választhatnak. Ez volt tehát a magyar jogi realitás. Madridból, Bécsből és Pozsonyból viszont

⁶¹ FRAKNÓI (1921) i. m. 25.: „1301-ben IV. Béla és V. István öt leánya volt életben. Ezeknek fiai és unokái sorában egy csehországi és egy majorkai király, hat nápolyi, két bajor, egy-egy cseh, görög és szerb herceg és egy cseh főúr találkozott. Mérlegelve a politikai előnyöket, melyeket az ország részére biztosíthatnak, azon eredményre kellett jutniok, hogy a legjelentékenyebbeket a csehországi király fia ígérte.”

⁶² FRAKNÓI i. m. (1921) 44.: „A lengyel zászlósúruk 1382. július 25-én Zsolnán tartott gyűlésükben Máriát és Zsigmondot elfogadták uralkodójuknak; de a magyarországi trónöröklés ügyét Lajos szeptember 11-én bekövetkezett halálakor elintézetlenül hagyta hátra. [...] Máriának és jegyesének, Luxemburgi Zsigmondnak Lengyelország rendei néhány hét előtt meghódoltak volt. A magyarországi főpapok és urak, kik a király végső betegsége alatt az udvarnál tartózkodtak, a példa követésére határozták el magukat, amiben kétségkívül az elhunyt király iránt táplált kegyelet mellett a két ország kapcsolatában jelentkező politikai érdek volt mérvadó.”

⁶³ FRAKNÓI i. m. (1921) 54.: „Maga köré gyűjtötte leányát, ennek férjét és a környezetében levő magyar, cseh, osztrák urakat végrendeletének meghallgatására. [...] Kijelentette előttük, hogy »leányának, férjének és gyermekeinek hagyományozza összes országait és tartományait, amelyek különben is őket az öröklés jogcímén megilletik«. [...] Elhatározásuk indítókai között személyes érdekükkel a politikai meggyőződés sugallatai találkoztak.”

⁶⁴ FRAKNÓI i. m. (1921) 86.: „Albert király két leánygyermeket hagyott hátra, kik most testvérük halála után országai örökösének tartották magukat”.

⁶⁵ FEJÉR György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X. Buda, 1834. 38. 1382.: „Maria, Ludouici R. H. senior filia, rex coronatur”.

⁶⁶ Ezzel korábban már foglalkoztam, ld. LIKTOR Zoltán Attila: Az első Habsburg-Magyarország (1437–1457) I. Célkeresztben Habsburg Albert dekrétuma (1439) és az annak vonzáskörében lévő gyakorlat. *Iustum Aequum Salutare*, XIII. évf., 2017/4. 219–244.

⁶⁷ Zsigmond és Mária 1385-ben kötöttek házasságot, Zsigmond 1387-ben történt megválasztásáig és megkoronázásáig csak Mária férje volt, nem király.

⁶⁸ DÜMMERTH Dezső: *Az Anjouk nyomában*. Budapest, Gondolat, 1982.

máshogy nézett ki a világ, az összeütközést a Házon belül a XVII. század elején első-sorban ez okozta. Jobban mondva Pozsonyt (azaz a magyar rendeket) nem vonták be az egyezkedésbe, hiszen az a családon belül titokban folyt. Az, hogy (stájer) Ferdinánd fhg. testvéreit és azok fiágát kizárták az öröklésből bizonyítja, hogy még a családban sem tudott róla mindenki... A végrendelet is ennek szellemében készült, erről még a későbbiekben szó lesz.

4. Örökösödési problémák a Habsburg Birodalomban?

Már a XVII. század első évtizedében foglalkoztatta az „osztrák” utódlás kérdése a spanyol udvart, III. Fülöp király Rudolf császárhoz 1608-ban írott levele⁶⁹ is erről tanúskodik. Rudolf 1608-ban belpolitikai okok miatt kénytelen volt átadni öccsének, Mátyásnak a magyar koronát, illetve az osztrák tartományok közül azokat, amelyeket birtokolt, majd 1611-ben a cseh koronát is.⁷⁰ A dunai Habsburg Monarchiában a politikai realitást tehát egyre inkább Mátyás jelentette Madrid számára is, Baltasar de Zúñiga prágai (bécsi) spanyol követ (1608–1617) uralkodójának írott levelében (1610) is a Rudolf-fal való szakításról értekezett.⁷¹ Itt kell kitérni a Ház tagjai – illetve képviselői – által 1611. decemberében aláírt családi egyezsége. Az egyezséget Mátyás magyar és cseh király, öccse Miksa fhg., unokatestvérei Ferdinánd és Károly főhercegek személyesen – Miksa Ernő és Lipót főhercegek nevében Ferdinánd –, III. Fülöp spanyol király nevében a bécsi spanyol követ, Albert főherceg és Izabella Klára Eugénia infánsnő nevében Sore gróf írta alá.⁷² Az egyezés célja éppen a dinasztia egységének megőrzése és a császári korona családon belül tartása volt. Az egymás kölcsönös segítéséről és ügyeinek előmozdításáról szóló megállapodás lényegében egy véd- és dacsövetség megerősítése volt a Ház „két ága” között, amelyben megújítanak és fenntartanak minden korábbi egyezséget, végrendeletet és ősi kiváltságot. Azt, hogy Rudolf császárral már senki nem számolt, bizonyítja az is, hogy őt nem vonták be ebbe a családi egyezkedésbe.

Mátyás (1557) ugyan fokozatosan kiszorította császári bátyját a hatalomból, és spanyol segítséggel⁷³ a császári koronát is megszerezte, azonban – bár időközben megszűnt, de – neki sem voltak fiai, mint ahogyan még élő, nem sokkal fiatalabb két öccsének, Miksa (1558) és Albert (1559) főhercegeknek sem. Így a készülődő európai összecsapás (harmincéves háború⁷⁴) előestéjén, az idősödő testvérek – átmenetiség jellegével bíró egymás után való, várhatóan rövidtávú – öröklése helyébe stabilabb és tartósabb „megoldást” kerestek. Nemcsak Bécsben, Madridban is. Bécsből nézve ez a megoldás csak és kizárólag a még meglehetősen fiatal, de már családdal körülvev-

⁶⁹ Archivo General de Simancas, EST, LEG, 1437, 172.

⁷⁰ WITTMAN (1959) i. m. 23–27.

⁷¹ Archivo General de Simancas, EST, LEG, 1435, 48.

⁷² Archivo Histórico Nacional, ESTADO, 2798, Exp. 22. <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/4949478> (2019. 09. 04.)

⁷³ LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA (1929) i. m. 9.

⁷⁴ Geoffrey PARKER: *La guerra de los treinta años*. Madrid, 2014.

– három öccse mellett már három fia volt – (stájer) Ferdinánd fhg. utódlása lehetett. Madridban viszont nem egészen így gondolták... Ez konfliktust provokált a „két ág” között, aminek a feloldása később az Oñate-egyezség néven elhíresült kompromisszum megkötése lett.

4.1. A spanyol célok röviden...

A tanulmánynak nem tárgya a spanyol vagy az osztrák udvar koncepciójának kialakításához vezető út elemzése, a szerződésben foglaltak megértéséhez viszont elengedhetetlen a spanyol elképzelések elméleti és gyakorlati okainak vázolása mellett az osztrák motiváció ismertetése is. A spanyol politika kiemelt figyelmet fordított a veszélyes szomszédra, Franciaországra, ahol szintén a bizonytalanságé volt a főszerep, két évtizeden belül immár másodszor történt sikeres merénylet az uralkodó ellen.⁷⁵ Madrid az 1580-as, 90-es és az 1600-as években – az angolokkal⁷⁶ hollandokkal⁷⁷ franciákkal⁷⁸ lengyelekkel⁷⁹ törökökkel⁸⁰ – vívott háborúk időszaka (valójában kudarcai) után – bár számos nehezítő körülmény⁸¹ közepette, de – egyértelműen a lélegzetvételnyi szünetre („*la necesidad de un periodo de respiro*”) törekedett,⁸² amelyre a kincstárnak is égető szüksége lett volna.⁸³ A készülődő újabb vihar – a szembenálló erők már javában formálódtak, Protestáns Unió (1608) és Katolikus Liga (1609) képében – előtti csendet akarta kihasználni Madrid azzal, hogy Bécsben (Prágában) is hosszútávú és lehetőleg

⁷⁵ 1589-ben III. Henriket, 1610-ben IV. Henriket.

⁷⁶ Ruben SAEZ ABAD: *La Guerra Anglo-Española (1585–1604)*. Madrid, 2016.

⁷⁷ Federico GALLEGOS: La Guerra de los Países Bajos hasta la Tréuga de los Doce Años. *Revista Aequitas*, Vol. 4. (2014) 167–252.

⁷⁸ José Javier RUIZ IBÁÑEZ: *Esperanzas y fracasos de la política de Felipe II en Francia (1595–1598): la historia entre la fe y las armas jornaleras*. Murcia, 2004.

⁷⁹ Matylda URJASZ-RACZKO: *La estrategia diplomática de Felipe II frente a la Tercera Elección Libre en La República Polaco-Lituana*. 1586–1589.

⁸⁰ A tizenöt éves háborúban való spanyol részvétellel, pénzügyi és katonai segítségre vonatkozóan ld. Jan Paul NIEDERKORN: *Die europäischen Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. 1993. 214–255.; illetve újabban: Javier ARIENZA ARIENZA: *La crónica hispana de la guerra de los quince años (1593–1606) según Guillén de San Clemente y de Centelles, embajador de Felipe II y Felipe III en la corte de Praga entre los años 1581 y 1608*. Doktori Disszertáció. Szeged, 2009.; MONOSTORI Tibor: Adatok az amerikai nemesfémek európai importja és a török elleni küzdelem finanszírozása közötti összefüggésekre a tizenöt éves háború időszakában (1591–1606). In: *Tavaszi Szél, 2009*. Konferenciakiadvány. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2009.

⁸¹ A spanyol birodalom hatalmas kiterjedése szükségszerűen magával hozta a (katonai) konfliktusok folytonos kiéleződését, ld. Eduardo RUIZ DE BURGOS: *La difícil herencia: Las batallas de Felipe III en defensa del legado paterno (1599–1608)*. Madrid, 2012.; Eduardo RUIZ DE BURGOS: *Pax hispanica: Las batallas españolas durante la paz (1609–1618)*. Madrid, 2013.

⁸² USUNÁRIZ (2016) i. m. 22–25.: „España forzó que su diplomacia hiciera lo posible por evitar crisis generalizadas. El asesinato del rey francés en 1610, dio lugar a un periodo de inestabilidad en Francia”. Bővebben a spanyol külpolitikát ld. Bernarndo José GARCIA: *La Pax Hispanica. Política exterior del Duque de Lerma*. Leuven, 1996.

⁸³ KÖRPÁS Zoltán: A fiskális-katonai állam és a Katolikus Monarchia a 16-17. században. *Századok*, 152. évf., 2018/5. 981–1012.

stabil politikai helyzetet teremt, akár az utódlás jogának maga számára való vindikálásával is.⁸⁴ A madridi udvar komolyabb lépéseket a kérdés rendezése tekintetében csupán 1612-től kezdve tett, aminek több oka is lehetett. Egyrészt a Csehországban egyre inkább eszkalálódó politikai bizonytalanság, a protestáns erők látványos térnyerése,⁸⁵ majd Rudolf lemondása a cseh trónról (1611 március). Ennek a császári korona sorsa miatt van jelentősége, hiszen a birodalomban lévő katolikus többség – amely a Habsburgokat támogatta – a választófejedelmek tekintetében ezen függött. Másrészt Margit⁸⁶ spanyol királynénak (†1611 október) – az „osztrák párt” és a „stájer ág” legfőbb támasza a spanyol udvarban –, és Rudolf császárnak (†1612 január) szinte egyidőben történt halála.

A spanyol vezetés alapvetően négy koncepció között „hezitált”. Baltasar de Zúñiga prágai spanyol követ előbb a cseh és a magyar korona vonatkozásában is az örökösödési jog fenntartása mellett foglalt állást, egy idő után azonban politikai okokból – tartva attól, hogy a csehek és a magyarok protestáns uralkodót választanak meg, ahogyan erre az osztrák rokonság figyelmeztette is⁸⁷ – azt javasolta uralkodójának, hogy fogadja el azt, hogy Ferdinánd fiágának kihalása esetén következhetnek az ő fiági leszármazottai. Illetve, hogy valamelyik infánsnőt házasságra kösse Ferdinánd fhg. legidősebb fiával és így unokái örökölhetik majd egyszer ezeket a koronákat. A másik álláspontot Ambrosio Spínola – Albert fhg. németalföldi kormányzó tanácsadója és az ottani spanyol csapatok főparancsoka – képviselte, aki Németalföldről nézte a világot, és számára a Németalföldre vezető út biztosítása volt az elsődleges szempont, vagyis Elzász (és talán még Tirol) megszerzése mellett tette le a garast. Számára a spanyol birodalomhoz a közép-európai területek nem tartoztak hozzá, így a magyar és a cseh koronára vonatkozó igényeket nem támogatta.⁸⁸ Ezzel szemben Infantado herceg, államtanácsos az itáliai birtokok átengedését tartotta stratégiai jelentőségűnek, és vélte elérhetőnek. Infantado nem hitt abban, hogy a cseh és a magyar koronákat az osztrák rokonság átengedné Fülöpnek, azt pedig, hogy majd Ferdinánd fiága után Fülöp fiága következik üres

⁸⁴ Mátyás császár utal a spanyol király igényére a Miksa-fiak magszakadása esetén: „el Serenisimo Rey Catholico de las Españas Phelipe III nuestro muy charo Sobrino, Pariente, y Hermano, ha empezado de algun tiempo a esta parte a proponer ciertas razones, y pretenciones, en fuerza de las cuales aya de ser su Serenidad preferido en la sucesion de los Reynos de Ungria, y Bohemia, despues de extinguida (si Dios lo permitiere asi) la linea masculina del Señor Maximiliano II. Emperador, y Rey de Ungria, y Bohemia, nuestro Señor, y venerado Padre, de augusta memoria, excluyendo tambien la descendencia masculina del Señor Ferdinando Emperador, y Rey, nuestro Señor, y Abuelo muy respetable”. Ld. CDTDP i. m. 248.

⁸⁵ Rudolf a protestánsoknak széles jogokat biztosító Felsőglevelet 1609-ben adta ki, amit II. Ferdinánd a győztes heférhgyi ütközet (1620) után sajátkezűleg vágott szét.

⁸⁶ Margit Ferdinánd húga volt, ld. Johann RAINER: Tú, Austria feliz, cásate. La boda de Margarita princesa de Austria Interior, con el rey Felipe III de España. 1598/99. *Investigaciones históricas*, 25. (2005) 31–54.

⁸⁷ Bécsben (Prágában) jól érzékelték, hogy az erősen ellenreformációs spanyol politika erőltetése súlyos következménnyel járhat a két országban, és valóban bekövetkezett az, amitől tartottak: 1618-ban a csehek felkelése, majd a következő évben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem támadása a felvidéken, Pfalzi Frigyes cseh (1619) királlyá, Bethen magyar (1620) királlyá választása.

⁸⁸ SÁNCHEZ (1994) i. m. 893–894.

frázisnak nevezte.⁸⁹ (Ennek ellenére az Oñate-egyezségbe belekerült ez a rendelkezés, ezt ültették át később a Corpus Jurisba) Végül volt maga III. Fülöp király, aki mindent akart. Az itáliai birtokokat, Elzászt, Tirolt, a magyar, a cseh és a császári koronákat is. Különösen azután, hogy udvari jogászai biztosították róla: igénye a cseh és a magyar korona vonatkozásában (is) megalapozott.⁹⁰

Lasso de la Vega helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy Fülöp király rokonsági fokban közelebb állt Mátyás császárhoz unokaöccsként, mint (stájer) Ferdinánd fhg. unokatestvérként, de az agnát vonalat (stájer) Ferdinánd képviselte.⁹¹ Csakhogy ennek az izközelségnek a magyar jog látószögéből nem volt jelentősége a választási jog miatt. Zúñiga-t 1617 elején Oñate gróf váltotta a követségben, feladata az volt, hogy annyit érjen el a már régóta húzódo titkos tárgyalások során, amennyit csak lehet, és olyan gyorsan, ahogyan csak lehet. Madrid külpolitikájának középpontjában egyértelműen a spanyol Németalföldből kiszakadt Hollandia elszigetelése⁹² állt, a franciákkal (1598) az angolokkal (1604) megkötött békék, illetve XIII. Lajos francia király és Anna infánsnő, valamint Fülöp infáns és Izabella hercegnő között megkötött Habsburg–Borbón kettős jegyesség (1611) és frigy (1615) is ezt volt hivatott elérni. Ráadásul Madridot egyre inkább szorította az idő – az 1609-ben a hollandokkal megkötött 12 éves béke 1621-ig szólt – annak érdekében, hogy a „spanyol utat” (*Camino español*) a félszigetről biztosítsák észak felé.⁹³ A gyakorlat oldaláról tekintve tehát a (magyar szemszögből legalábbis minden) jogi és politikai realitást is nélkülöző fülöpi igény csupán a bécsi rokon(s)ág „lesápolását” – a Németalfölddel való összeköttetést jelentő „spanyol út” biztosítását – volt hivatott szolgálni, amit Madrid végül is ért.⁹⁴

4.2. Az osztrák elképzelések vázlatosan...

Habsburg (stájer) Ferdinánd főherceget többek között Mátyás császár már ingadozó egészsége, a cseh belpolitikai feszültség, illetve a Velencével évek óta zajló háborúja mellett Madrid katonai, pénzügyi támogatásának szükségessége egyaránt a megegyezésre sarkallta. Különösen is, hogy Fülöp király az elhúzódo tárgyalások során Albert vagy Miksa főhercegek jelöltségének támogatását is megpendítette Ferdinánddal

⁸⁹ Uo. 895–897.

⁹⁰ Uo. 898.: „Once these jurists assured him of his rights, the monarch refused to cede them freely”.

⁹¹ LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA (1929) i. m.: „Era éste jefe de la familia y sobrino carnal de aquél, y por tanto, más cercano pariente que Fernando de Styria, si bien éste representaba la línea agnaticia, aunque de grado más remoto, dentro de la descendencia de Fernando I”.

⁹² USUNÁRIZ (2016) i. m. 25.: „la tregua sirvió y mucho para cumplir con los objetivos de la Monarquía de continuar la lucha en las Provincias Unidas y debilitar a su enemigo: el gobierno de la República estaba dividido y en crisis, se encontraba internacionalmente aislado y habían logrado un respiro para la Hacienda real, además de bloquear el comercio holandés”.

⁹³ Geoffrey PARKER: *El ejército de Flandes y el camino español (1567–1659)*. Madrid, 2006.

⁹⁴ Erre több helyen is utalnak az egyezségben: „La recompensa que se pida o pudiere pedir en alguna de las Provincias de la Casa de Austria se disiera para otra Transaccion”. „La recompensa [...] se tratará en otra ocasión”. Az itáliai birtokokba végül Ferdinánd 1621-ben beiktatta a spanyol királyt, ld. GARCIA (1996) i. m. 300.

szemben.⁹⁵ Mátyás császárt – aki Ferdinánd öröklése érdekében öccseivel már jó ideje egyezkedett⁹⁶ – elsősorban a Ház közép-európai helyzetének stabilizálása, uralmának megőrzése, illetve fenntartása vezette.⁹⁷ Az osztrák rokonság célja a fiág elsőbbségének fenntartása volt a leányággal szemben.⁹⁸ A császár saját elmondása szerint is ennek érdekében kezdett egyezkedésbe a spanyol uralkodóval és két öccsével,⁹⁹ aminek eredményeképpen azok le is mondtak Ferdinánd fhg. – akit a császár még korábban (1615) fiává fogadott, amire az egyezségben többször is szövegszerű utalás történik („*nuestro Serenissimo Primo y Hijo Ferdinando Archiduque de Austria*”) – javára a magyar (és a cseh) koronáról.¹⁰⁰ Ennek Magyarország vonatkozásában főleg politikai értelemben volt jelentősége, közjogilag kevésbé. Még Zúñiga megegyezett Ferdinánddal az itáliai birtokok, Oñate pedig Miksa főherceggel Elzász tekintetében.¹⁰¹

Tulajdonképpen mindegyik spanyol elképzelésből belekerült valami a szerződésekbe. Mátyás az egyezség megtartása, illetve a Ház „két ága” közötti szövetség

⁹⁵ SÁNCHEZ (1994) i. m. 899.: „The spanish king was able to remain so firm because the Austrian archdukes needed his financial support in Central Europe”.

⁹⁶ Ld. HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria IV.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1608–1652).* [a továbbiakban *MHH IV.*] Pest, 1859. 434., 435., 436. levelek.

⁹⁷ „el cuidado de como se podria continuar, y perpetuar la conservacion, y prosperidad de nuetros Reynos y Señorios, y la magestad, y dignidad, que mediante el favor, y gracia de la Magestad Divina ha conseguido nuestra Augusta Casa, y establecer, y fixar fu succession”. Ld. CDTDP i. m. 251.

⁹⁸ LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA (1929) i. m. 11.: „Se convino el asiento de la línea preferente masculina sobre la femenina”.

⁹⁹ „y haviendo por esta razón tratado primeramente con el Serenisimo Rey Catholico de las Epañas Don Phelipe Tercero, nuestro muy charo Primo, y Sobrino, y despues con los Serenissimos Archiduques de Austria Maximiliano, y Alberto, nuestros muy charos Hermanos, para que resignassen, y cediesen al Serenissimo Archiduque Ferdinando nuestro muy amado Primo, el derecho que tenian, y podian tener al nuestros Reynos de Ungria, y Bohemia: finalmente lograda la cesion de uno, y otro Hermano, se consiguio, y alcanzó tambien la Renuncia”. Ld. CDTDP i. m. 252.

¹⁰⁰ Ferdinánd maga is utal rá az egyezségben, hogy a császár közbenjárására mondott le Fülöp az igényéről: „Primeramente, que su Magestad Catholica a intercession de la Magestad Cesarea, renuncie el derecho, que como unico biznieto de Ana Reyna de Ungria, y Bohemia, por linea recta de Maximiliano II. hijo primogenito de la misma Reyna Ana, tiene a la sucesion de dichos Reynos”. Ld. CDTDP i. m. 241.; Miksa és Albert lemondását illetően lásd: *MHH IV.* 437.: „Ex certa scientia, animo bene deliberato, sano atque maturo adhibito consilio, in eum euentum, quo Matas sua Caesarea Sermum Principem Dnum Ferdinandum Regem Bobemiae, Archiducem Austriae, Dnum patruelem nrum charissimum pro futuro successore et Rege Hungariae proponere, nominare ac declarare dignata fuerit, omnibus iuribus quae vei Nobis, vei dicto Serm0 Dno Fratri nro Archiduci Alberto ad consequendam Regni Hungariae Coronam competenter, aut futuro etiam tempore ulla ratione vei modo competere possent et nostro nomine et dilectionis suae, a qua sufficiente ad hunc actum mandato instructi sumus, vigore praesentium libere, sponte, plene et absolute cedimus atque renunciamus”.

¹⁰¹ A Madridban apácaként élő Margit főhercegnő – Miksa fhg. húga – megírta bátyjának, hogy Fülöp Elzász nélkül nem fog lemondani a trónigényéről: „el archiduque Maximiliano, tenía una carta de su hermana la infanta Margarita, monja profesa en las Descalzas Reales de Madrid, en donde le aseguraba «claramente» que Felipe III «se contentará [...] de ceder su derecho a estos reinos sin la Alsacia”. USUNÁRIZ (2016) i. m. 29.

megerősítése¹⁰² és a vérségi kötelék fenntartása érdekében szorgalmazta továbbá, hogy a spanyol király adja valamelyik lányát Ferdinánd legidősebb fiának – a frigyét a tervek szerint a koronázás után lehetett volna nyelbe ütni¹⁰³ – János Károly főhercegnek, bár házasságra Madrid és Bécs között csak jóval később – igaz akkor már más személyek között – került sor.¹⁰⁴ Az egyezségeket végül 1617 tavaszán-nyarán öntötték formába.

5. Az egyezés rendelkezései, és annak („jog”)következményei magyar vonatkozásban

Oñate gróf a szerződésben – ura nevében – megerősítette azt az Anna főhercegnő által I. Ferdinánd császár (!) fiága javára szóló lemondását trónigényéről, amit még évtizedekkel korábban (1571) tett, és amire Fülöp király, mint Jagelló Anna magyar hercegnő – II. Miksa császár ágán való egyetlen dédunoka – egyenesági örököse tartott igényt.¹⁰⁵ Vagyis a szerződésben explicite is kimondatik, hogy a magyar korona örökös jogon illeti a Habsburg-házat. Bár nincs a szövegben megjelölve a jogalap, de az valószínűleg a Jagellókkal kötött öröklési egyezésre alapított. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a Habsburg Anna spanyol királyné által tett lemondás I. Ferdinánd császár egész fiága, azaz nemcsak (stájer) Ferdinánd fhg., hanem annak öcsei, így Lipót (†1632) és Károly (†1624) főhercegek – Miksa Ernő fhg. még a tárgyalások során (†1616) elhunyt – javára is értelmezendő lenne, a megkötött egyezés viszont kifejezetten (stájer) Ferdinánd fhg. fiága (!) javára korlátozza azt.¹⁰⁶

¹⁰² „para que todo ello se efectúe con comun, y mayor aplauso de ambas partes, y se una, y estreche siempre más el vinculo de amor, y consanguinidad de toda la Casa de Austria”. CDTDP i. m. 250.

¹⁰³ LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA (1929) i. m. 11.: „la estipulación del matrimonio del Archiduque Juan Carlos con una de las Infantas, lo que se verificaria después de la coronación”.

¹⁰⁴ János Károly fhg. neve kiolvasható az egyezésből, de az infánsnő személye nem tűnik ki: „para que se sirva de dar su hija por esposa al Archiduque Juan Carlos, hijo del Serenissimo Archiduque Ferdinando”. Usunáriz Margit Franciska infánsnőt jelöli meg, aki 1610-ben született, de a korát illetően tévesen ír, ld. USUNÁRIZ (2016) i. m. 27.: „El casamiento que se negociaba era el del archiduque Juan Carlos (1605–1619), hijo del entonces archiduque y después emperador Fernando II con la infanta Margarita Francisca (1600–1617), hija de Felipe III y de Margarita de Austria”. A tervezett házasságra egy évtizeddel később – Ferdinánd fhg. és Mária Anna infánsnő között – került sor. Ennek politikai hátterét ld. HILLER István: Magyar nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai. *Soproni Szemle*, 43. évf., 1989/1. 56–65.

¹⁰⁵ „Su Magestad Catholica se moviesse a ratificar la Renuncia hecha en 29. de Abril de 1571. por la Serenissima Reyna Ana Madre de su Magestad, mi Señora, en favor de los descendientes varones del Emperador Ferdinando, de gloriosa memoria: y assimismo a ceder, y renunciar el derecho, que como a unico bisnieto de Ana Reyna de Ungria, y Bohemia, descendiente por la línea recta de su hijo primogenito el Serenissimo Maximiliano II. Emperador le compete, o puede de qualquier modo competérá dichos Reynos, y Provincias anexas en favor, y beneficio del Serenissimo Archiduque Ferdinando su amantissimo Primo, y Cuñado”. CDTDP i. m. 233.

¹⁰⁶ „cedo, y renuncio en dicho nombre todo el derecho, que al dicho Rey mi Señor, o al Serenissimo Principe, e Infantes sus hijos compete, o de qualquier modo puede competér, a dichos Reynos, y Provincias anexas, en favor, y beneficio del Serenissimo Archiduque Ferdinando, y de los varones

Vagyis Ferdinánd fhg. fivérei – és azok esetleges fiága(i)¹⁰⁷ – implicite is kizárattak – legalábbis logikailag a „spanyol ágat” megelőzően – az öröklésből.¹⁰⁸ (Ferdinánd később végrendeletét is ennek szellemében tette.) Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Lipót fhg. fiágának örökösödésével, illetve kizárásával 1687-ben már nem kellett foglalkozni mert az már korábban (†1665) kihalt. Rögzítik az egyezségben, hogy Ferdinánd fhg. fiága mindenféle időbeli vagy fokbeli (értsd ízközelség) korlátozás nélkül bírhatja a cseh és a magyar koronákat, azzal a záradékkal, hogy Ferdinánd fhg. fiágának magva szakadása esetén Fülöp fiága – Ferdinánd fhg. lányágát megelőzően¹⁰⁹ – következik az öröklésben.¹¹⁰ (Ezt a rendelkezést csak részben emelték be később a magyar Corpus Jurisba az 1687–88. évi országgyűlésen, hiszen a magyar törvény szerint a leányág öröklése implicite kizárt.)

E két rendelkezés állítható leginkább szembe egymással, hiszen meglehetősen következetlenül tekinti irányadónak a spanyol jogot a magyar korona tekintetében és érződik az, hogy itt nem is a legpontosabb jogi megoldások megformulázása a cél, hanem a politikai-statégiai elképzelések elérése. Fülöp leányági jogon volna örököse ugyanis a magyar trónnak (idáig tiszta spanyol jogszemlélet) másrészt viszont Ferdinánd fiága primogenitúra szerint örökölhet, ha viszont annak magva szakadna, Fülöp fiága következik megelőzve Ferdinánd lányágát (ebben keveredik a spanyol elsőszülöttségi elv és a germán férfiöröklési elv). Ezek megtartásának garantálására toldották be továbbá azt a rendelkezést, hogy minden, az ezzel ellentétes (vég)intézkedés – spanyol és osztrák részről egyaránt – érvénytelen,¹¹¹ továbbá elhárítanak minden jogi akadályt, amely a szerződésbe ütközik,¹¹² illetve, hogy a szerződés érvénye Ferdinánd cseh és magyar királlyá koronázásához van kötve.¹¹³ Ennek azért volt jelentősége, mert az „osztrák” ág ebben látta biztosítékát a szerződés rendelkezéseinek.

descendientes de él legitimamente por linea recta masculina, sin interrupcion, y sin limitacion, y sin prescripcion de grado, y tiempo, con estas condiciones, y pactos”. CDTDP i. m. 235.

¹⁰⁷ Lipót fhg. miután a püspöki süveget letette, megnősült és Medici Klaudiától 5 gyermeke – köztük két fia – született. Fiága Zsigmond Ferenc fhg. 1665-ben bekövetkezett halálával magva szakadt.

¹⁰⁸ Az igaz, hogy a két főherceg egyházi méltóságot viselt, de ez nem indokolta volna kihagyásukat az öröklésből, hiszen Fülöp király legkisebb fia Ferdinánd infáns 1619-ben toledói érsek lett és hamarosan bíboros kalapot is kapott, az uralkodó 1621-ben kelt végrendeletében szerepel mint esetleges örökös.

¹⁰⁹ „de tal suerte, que caso que en algun tiempo (lo que Dios no permita) todos nuestros varones, descendientes por linea recta masculina, sin interrupcion de varonia, lleguen a faltar; qualesquier hembras, y fus hijos, y descendientes sean excluidos in infinitum de la sucesion de dichos Reynos, por los descendientes por linea recta del Rey Catholico Phelipe III”. CDTDP i. m. 242.

¹¹⁰ „con la expresa obligacion, y pacto, de que en qualquier tiempo que falte la linea recta maculina de dicho Serenissimo Archiduque Ferdinando, vuelvan a los descendientes legitimos de su Magestad Catholica por linea recta masculina, etos dichos Reynos, juntamente con las Provincias a ellos anexas”. CDTDP i. m. 236.

¹¹¹ „que el Rey, o el Principe, y los Infantes sus hijos no ordenarán cosa alguna contrario por Testamento, u otra ultima voluntad, o disposicion inter vivos; y que si se hiziere alguna contra ello, sea nula, y de ningun valor”. CDTDP i. m. 237.

¹¹² „renunciando qualesquier Leyes, y Constituciones contrarias a esta obligacion” CDTDP i. m. 245.

¹¹³ „Asimimo nos obligamos a confirmar de nuevo solemnemente en una, y otra parte este Instrumento, seis meses despues que ayamos sido Coronados, asi en este Reyno de Bohemia, como en el de Ungria”.

6. A szerződés a gyakorlatban, részleges „átültetése” a magyar jogba

II. Ferdinándot – a megállapodásnak megfelelően – 1617. június végén cseh, 1618 nyarán magyar királlyá választották és meg is koronázták.¹¹⁴ Ezen a két kifejezésen van a hangsúly; választották és koronázták. Ugyanis az Oñate-egyezségnek a magyar közjog szemszögéből (!) jelentősége nem volt, majd csak hetven évvel később, mint arra fentebb már utaltam. Hiszen a magyar rendek – a választással vegyes trónöröklési rendnek megfelelően – a Ház I. Ferdinándtól leszármazó főhercegei közül (!) szabadon választhattak uralkodót. Ellenben politikailag nagyon is jelentőséggel bírt, mert a politikai realitások – többek között a Habsburg Birodalom lehetőség szerinti egy koronás fő alatti megtartásának szándéka – a magyar rendek számára is erősen meghúzták a lehetőségek koordinátáit. Miután Ferdinánd fhg. birtokolta már (1590-től) a szomszédos Stájerországot, Krajnát és Karintiát, valamint 1617-től a cseh korona elnyerése után Csehországot is, a magyar rendeket a realitás – a fentebbi politikai cél elérése érdekében – egyértelműen mellé állította.

6.1. Fülöp és Ferdinánd végrendelete(i)

Az egyezséget mindkét fél részéről tiszteletben tartották, ami Fülöp és Ferdinánd testamentumából is kiderül. III. Fülöp végintézkedését¹¹⁵ követően (1621. márc. 31.) távozott az élők sorából, a vele egyidős Ferdinándot nyilvánvalóan unokatestvére-sógora korai halála indíthatta arra, hogy bő egy hónappal később kelt (1621. máj. 10.) végrendeletével (be)biztosítsa a titkos egyezség rendelkezéseit. Ferdinánd nyilván a megállapodást részéről érvényesnek tartó hozzáállását demonstrálandó unokaöccsét, IV. Fülöp spanyol királyt (1621-1665) az egyezségnek megfelelően még abban az évben be is iktatta az ígért itáliai birtokokba.¹¹⁶ Nem tudom Ferdinánd ismer(het)te-e – bármilyen forrásból, akár a madridi császári követ, akár a bécsi spanyol követ vagy bárki más közvetítésével – a spanyol király végrendeletének rendelkezéseit, erősen feltételezem, hogy igen. Mindezt a feltevést – a végrendelet tartalmából való visszakövetkeztetésen túl – arra alapozom, hogy a családban megkötött, már fentebb említett 1611. évi családi egyezség utolsó két pontja éppen a Házban kelt egyezségek, rendelkezések és végrendeletek figyelemmel kísérését („*que se observen todos los Testamentos, Pactos y Disposiciones de toda la Casa*”) írja elő a Bécsben székelő követeknek.¹¹⁷ Minden-

CDTDP i. m. 244.

¹¹⁴ *CJH*. 1618. évi dekrétum Előbeszéd: „Iidemque universi status et ordines [...] ad nostram benignam requisitionem, et paternam recommendationem serenissimum principem ac dominum Ferdinandum [...] post plures eorum tractatus, juxta antiquam consuetudinem, et libertatem eorumdem, semper observatam, paribus votis, unanimique consensu, in dominum et regem ipsorum, rite elegerunt, proclamarunt [...] feliciter etiam coronaverunt”.

¹¹⁵ CDTDP: *Testamento de Felipe III. Dado en Madrid 30 de marzo de 1621*. i. m. 428–456.

¹¹⁶ Archivo General de Simancas, EST, LEG, 3640, 71. Copia del decreto del emperador Fernando II, de 20 de octubre de 1621, en virtud del cual Felipe IV rey de España, puede poseer los feudos que vacasen en Italia y venderlos.

¹¹⁷ 1611. évi egyezség 8. pontja.

esetre érdemes megvizsgálni a spanyol király végakarátát. Számos fordulata ugyanis – talán nem meglepő módon – összezseng Ferdinándéval, és az arra alapított Pragmatica Sanctioval illetve az 1723. évi I–II. tc. szövegével!

A spanyol király elsőszülött fiát – a későbbi IV. Fülöp – jelölte meg („*nombro por mi heredero universal en todos los dichos mis Reynos Señorios y Estados al dicho Príncipe D. Phelipe mi hijo*”) örökösének királyságaiban, amelyet egyébként majorátusként kezelte a spanyol jog („*Señor natural, Proprietario de los dichos mis Reynos*”).¹¹⁸ A spanyol uralkodó minden koronájához tartozó birtok tekintetében feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklást rendel¹¹⁹ úgy, hogy örököse azokat még saját gyermekei között sem („*aunque sea en sus propios hijos*”) oszthatja fel, azoknak továbbra is egy kézben kell maradniuk („*permanezcan perpetuamente, como inenagenables, y impartibles en la Corona de estos*”) és így kell továbbadnia örökösének is majd („*aya de dexar ordenado a sus Hijos y Herederos que ellos hagan a su tiempo lo mismo*”).¹²⁰ Az apja által a koronától korábban elajándékozott és eladományozott¹²¹ („*por donación de Su Magestad Catholica*”) birtok(ok) mint Németalföld („*Paises Baxos*”) királyra való visszaszállását rendeli („*se han de volver a Su Magestad Catholica y a sus sucesores*”) abban az esetben, ha a – férjével, Albert főherceggel – birtokban ülő Izabella Klára Eugénia infánsnőnek (†1633) e házasságából nem lesznek leszármazói,¹²² hiszen azok ősi jogon őt, és az ő utódait illetik¹²³ („*los dichos Estados han de pertenecerme a mí, y me han pertenecido por derecho propio, y mayorazgo antiguo*”). Ezzel együtt sértetlenül fenntartani rendeli a királyságok ősi öröklési rendjét („*sucedan según y como está dispueso por las leyes de estos Reynos*”), azaz megelőzi az idősebb a fiatalabbat, a férfi a nőt egy ágon és fokon belül¹²⁴ („*precediendo el mayor al menor, y el varón a la hembra en la misma línea y grado*”). Három fiát és – azok magva szakadtának esetére – kisebbik lányát, Mária Anna infánsnőt nevezi meg lehetséges örökösnek,¹²⁵ Anna nevű lányát – akkor már francia királynét – és leszármazóit viszont minden esetre teljességgel kizárja az öröklésből.¹²⁶ Kiköti továbbá, hogy csak

¹¹⁸ CDTDP. *Testamento de Felipe III.* 33. cikk., A majorátus kifejezés alatt nem a magyar jogtörténetből ismert ízközelséget értem, hanem a spanyol jogintézményt (*mayorazgo*), amely szerint a hitbizományhoz tartozó részeket feloszthatatlanul egyetlen személy örökli.

¹¹⁹ Uo. 36. cikk. „ordeno y mando que el Príncipe Don Phelipe mi Hijo despues de mis días no pueda en su vida enagenar cosa alguna de todos los dichos Reynos Señorios y Estados, ni dividirlos, ni partirlos”.

¹²⁰ Uo. 36. cikk.

¹²¹ *Collección de documentos inéditos para la historia de España XII.* Madrid, 1863. 218–228.

¹²² Uo. 38. cikk.

¹²³ Uo. 34. cikk.

¹²⁴ Uo. 37. cikk.

¹²⁵ Uo. 38. cikk. „la Infanta Doña María, la qual declaro y mando, que acabadas las personas, y descendencia de de los dichos Príncipe Don Phelipe, y Infantes Don Carlos, y Don Fernando, y sus descendencia, suceda en mis Reynos y Señorios y toda su descendencia legitima, y no legitimada”

¹²⁶ Uo. 38. cikk: „la Serenissima Infanta Ana y los hijos que tuviese [...] para siempre jamas no puedan suceder ni sucedan en los Reynos Señorios y Estados”.

katolikusok örökölhetik a koronát, vagy annak bármely részét.¹²⁷ Nem tárgyalja viszont a király a magyar és cseh koronák öröklési jogát, nyilván erre vonatkozólag az egyezséget továbbra is irányadónak tekintette.

Az Ökröss,¹²⁸ Réz,¹²⁹ Eckhart,¹³⁰ Ereky¹³¹ és Ferdinandy–Schiller¹³² által is hivatkozott, illetve ismertetett végrendeletében II. Ferdinánd – egyébként az Oñate-egyezség rendelkezésének megfelelően – a primogenitúra elve szerint jelöli meg minden birtokai, koronái örökösének (az akkor élő) legidősebb fiát, Ferdinánd főherceget rendelve, hogy ha az fiutódok nélkül hal el, akkor másik fia, Lipót Vilmos lépjen annak helyébe. Azaz II. Ferdinánd az „*indivisibiliter ac inseparabiliter*” elvét honosítja meg a primogenitúra mellett az osztrák örökös tartományok és a Magyar Királyság együttbirtoklása tekintetében. Ennek okát az említett közjogászok is így tárgyalják, csak hogy amíg ők politikai megfontolásra hivatkoznak, az általuk (valószínűleg) nem ismert jogi háttér egyértelműen az Oñate-egyezség volt. Nem esik szó II. Ferdinánd végrendeletében – szintén az egyezség értelmében – öccsei esetleges örökösödéséről, azoknak fia(i) kiskorúsága esetére gyámi és kormányzói tiszteletet rendel csupán.¹³³ Ezt egészíti ki a császár később (1635) azzal, hogy az ezt követően megszerzendő birtokokra, koronákra is e rendelkezés legyen irányadó.¹³⁴ Ez a fordulat is egybecseng Fülöpével, hiszen a mellékágak különböző (örökös) tartományokat birtokolnak, ahogy – éppen akkor – a spanyoloknál is Németalföldet.

E stratégiát a Ház koronás fői mindvégig meg is tartották, azt csak a „spanyol ág” kihalása miatt kialakult nemzetközi konfliktus feszítette szét, amikor a spanyol és az osztrák birtokokat – József és Károly ágai között – újra kettéosztották (1703).¹³⁵

6.2. Az egyezség, a végrendelet(ek) és a magyar jog(gyakorlat)

A XVI-XVII. századi trónváltások esetében egyébként a gyakorlatban a kezdetektől fogva tényleg megfigyelhető az elsőszülöttségi rend érvényesülése, azonban ennek

¹²⁷ Uo. 40. cikk: „ninguna de las dichas personas [...] llamamientos a la sucesión de los dichos Reynos Señorios y Estados pueda suceder en ellos, ni en parte de ellos, si no fuese católico”.

¹²⁸ Ökröss (1866) i. m. 13.

¹²⁹ Réz (1914) i. m. 94–96.: „országai sem végrendeletek, sem házasságok, sem bárminemű szerződések által szét ne daraboltassanak, hanem mindig együttesen («allezeit Innsgesambt») a legidősebb descendentre szálljanak, az elsőszülöttségi jognak megfelelőleg”.

¹³⁰ ECKHART (1929) i. m. 42.

¹³¹ EREKY (1921) i. m. 8–9.

¹³² FERDINANDY–SCHILLER (1903) i. m. 22.

¹³³ Réz (1914) i. m. 95. Fülöp spanyol király, Albert, Lipót és Károly fhg. mellett Miksa bajor választót jelöli meg.

¹³⁴ A jogtörténetírás kimerítően ismertette, elemezte a dokumentumokat, így részletesen nem foglalkozunk vele, a két végrendeletet teljes terjedelmében közli Gustav TURBA: *Die Pragmatische Sanktion*. Wien, 1913. 1–17.

¹³⁵ Lipót császár fiaival kötött egyezsége, a Pragmatica Sanctiora vonatkozóan ld. POÓR (2018) i. m..

csak politikai gyakorlati (stabilitást szolgáló) és nem jogi (elméleti) okai voltak.¹³⁶ A magyar rendek azt a személyt választották meg magyar királlyá, akit az előző uralkodó örökösének jelölt az osztrák tartományokban, és azok közül többek – mint Miksa (1562/1563), II. Ferdinánd (1617/1618) és IV. Ferdinánd (1646/1647) – esetében már cseh királlyá koronázásuk is megtörtént. Salamon megfogalmazásában – bár Ő kizárólag Miksa választását elemzi, de az összes további esetben is ugyanerről van szó – is a szükség, és nem az elsőszülöttség miatt került sor a gyakorlatban a legidősebb fiúk megválasztására.¹³⁷ Bár ezeknek a példáknak a tükrében sem lehet egyértelmű szabályszerűséget felállítani, ha a csehországi koronázásokat vizsgáljuk, hiszen legalább ennyi példát – Rudolf (1575/1572) II. Mátyás (1611/1608) III. Ferdinánd (1627/1625) és Lipót (1656/1655) – tudunk említeni az ellenkező esetre is, amikor a magyar királlyá választás és koronázás előbb történt, mint a csehországi. Egy közös mégis van ezekben a példákban, még hozzá az – és ez az udvar rátermettségét is mutatja –, hogy az egész tárgyalat korszakban minden esetben elérte Bécs, hogy még az uralkodó életében rendezzék és biztosítsák az utódlás kérdését. Mátyás főherceg esetében fordított helyzettel állunk szemben, ott éppen a magyar rendek – az osztrák és morva rendekkel karöltve – voltak azok, akik az udvar (Rudolf) ellenében érték el saját akaratauknak keresztülvitelét a kérdésben.¹³⁸

Nincs nyoma viszont a Corpus Jurisban annak, hogy Miksa és Albert főhercegek lemondtak volna II. Ferdinánd javára a trónigényükről, amire, ha Magyarország örökös királyság lett volna elsőszülöttségi renddel – mint aminek az Oñate-egyezség és a későbbi 1687. évi II. tc. az 1547. évi V. törvénycikkre tévesen (!) alapozva tekintette¹³⁹ –, sort kellett volna keríteni. Úgy, ahogyan később a már valóban örökös királyság idején V. Ferdinánd király és Ferenc Károly fhg. 1848. évi lemondása tárgyában.¹⁴⁰ Ehhez képest az 1618. évi országgyűlésen történt választást és koronázást becikkelyező szövegben nyoma sincs a főhercegek (Miksa és Albert), vagy akár a spanyol király (III. Fülöp) lemondásának. (Pedig azt mindhárman megtették.) Ez is azt bizonyítja, hogy a rendek az 1687–88. évi pozsonyi országgyűlésen becikkelyezett örökös királyság elfo-

¹³⁶ Mindez a politikai stabilitást és közép-európai összefogást volt hivatott szolgálni, amely a magyar rendek alapvető stratégiájába illeszkedett, ahogyan annak hangot is adtak, ld. a magyar tanácsosok felterjesztését Ferdinándhoz Miksa megválasztása tárgyában. FRANKÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia IV. (1557–1563)*. Budapest, 1876. 450.: „Oeterum quum Regna Hungarie et Bohemie, tempore plurium Hungarorum Regum, iam inde ab Imperatore Sigismundo usque, sub uno fere rege fuerint, maiestas vero vestra, pro suo in serenissimum regem Bohemie pio et paterno affectu, eius serenitatem in regem Bohemie iam antea nominare clementer dignata sit; suaderemus humilime, ut, quemadmodum in isto Hungarie, ita in Bohemie quoque Regno, sacratissima maiestas vestra suam serenitatem coronari, et ita in hoc quoque finem facere dignaretur, ut coniunctis hoc pacto amborum regnorum viribus, serenitas sua defensionem Hungarie, suo tempore, melius prospicere possit”.

¹³⁷ SALAMON (1866) i. m. 50.

¹³⁸ A Habsburg-házon belüli testvérharcról ld. részletesen WITTMAN (1959) i. m.

¹³⁹ *CJH.* 1687. évi II. tc.: „quod amodo imposterum, neminem alium, quam altetitulae suae caesarae, et regiae majestatis, propriis ex lumbis suis descendentiam masculorum haeredum primogenitum, in perpetuum (id ipsum etiam statutentibus, articulo 5. anni 1547. aliisque superinde extansibus) pro legitimo suo rege et domino sint habituri”.

¹⁴⁰ *CJH.* 1867. évi III. tc.

adásáig megőrizték a törvényi és szokásjognak megfelelő választójogosultságukat,¹⁴¹ amely fontos alkotmányos garanciát jelentett a XVI-XVII. században egyaránt.¹⁴² Az 1687–88. évi országgyűlésen¹⁴³ becikkelyezett elsőszülöttségi rendet, az örökös királyságot törvénybe iktató rendelkezést azzal magyarázza a – nyilvánvalóan az abszolutista terror hangulata alatt üléselő¹⁴⁴ – jogalkotó, hogy már az 1547. évi V. tc. is azt mondta ki, most csupán megerősítik.¹⁴⁵ Ennek a csúsztatásnak, félremagyarázásnak okait elsősorban az örökös királyság rendekkel való elfogadtatásában kell keresnünk.

A Habsburgok kezdetektől fogva hangoztatták örökösödési jogukat – I. Ferdinánd nyilvánosságra¹⁴⁶ is hozta az 1515-ös bécsi szerződést, nyilvánvalóan nem politikai szándék nélkül –, bár a belpolitikai helyzet alakulásától függően többek között I. Ferdinánd részéről is meglehetősen következetlen megnyilatkozások váltogatták egymást az évtizedek során. Csekey maga is utal Ferdinánd álláspontjának ellentmondásosságára, amikor az felesége, Jagelló Anna öröklési jogára, illetve a bécsújhelyi és pozsonyi öröklési szerződésekre (1463, 1491) hivatkozik a Szent Koronát illetően, miközben ő maga és húga, Habsburg Mária özvegy királyné is választásról beszélnek különböző leveleikben. Ferdinánd, aki spanyol földön (és 1521-től az osztrák örökös tartományokban is) az öröklési monarchiához volt szokva, a kezdetektől fogva törekedett az örökös királyság elfogadtatására és elismertetésére a magyar rendekkel. Ez tetten érhető az országgyűlési dokumentumokban is.

Az udvar már 1538-ban – Szapolyi Jánossal spanyol nyomásra megkötött váradi béke sikerén felbuzdulva – el kívánta ismertetni az országgyűléssel az örökösödési jogot. Fraknói közli a XVI. századi országgyűlési irományokat, és azokból kiderül, hogy Ferdinánd ekkor még nem tartotta időszerűnek a kérdést, de a következő évi gyűlésen viszont már a megnyitó beszédben belefoglaltatott, hogy „örökösödés jogán tartott igényt a koronára”, a rendek persze feliratukban tiltakoztak e fordulat ellen, hogy „ők nem más jogcímen, hanem Magyarország ősi szabadságai értelmében, szabad választás alapján fogadták el ő felségét uralkodójuknak”.¹⁴⁷ Nem sokkal később, Buda

¹⁴¹ PÁLFFY Géza: Küzdelem a király- és királyné-koronázás jogáért a kora újkori Magyarországon. In: BÁTHORY Orsolya – KÓNYA Franciska (szerk.): *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016. 299–314.

¹⁴² Azt sikerült elérniük a rendeknek, hogy az elsőszülöttség elfogadása ellenére sem lehet megkerülni az országgyűlésben való koronázást, mert anélkül nem lesz magyar király, illetve az alkotmány betartására vonatkozó hitlevél kiadásának kötelezettségét, ld. TIMON Ákos: *A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Budapest, 1907.

¹⁴³ FRANKÓI (1922) i. m.

¹⁴⁴ KÓNYA Péter: *Az eperjesi véstörvényesség, 1687*. Eperjes–Budapest, 1994.

¹⁴⁵ *CJH*. 1687. évi II. tc.: „quod amodo imposterum, neminem alium, quam altetitultae suae caesariae, et regiae majestatis, propriis ex lumbis suis descendentiam masculorum haereditum primogenitum, in perpetuum (id ipsum etiam statutibus, articulo 5. anni 1547. aliisque superinde extansibus) pro legitimo suo rege et domino sint habituri”.

¹⁴⁶ *MHH I.* 54–64.

¹⁴⁷ FRANKÓI (1875) i. m. 124.: „Quod autem Maiestas Regia gubernamen Regni Hungariae, in quo licet jus successionis habuisset, non tamen eo respectu, sed quod illud regnum extremo periculo expositum [...] liberaret, suscepisse significavit. idem Domini et Regnicole dicunt Maiestatem Suam, non alio jure, sed ex libera electione ipsorum, juxta antiquas libertates Regni Hungariae, in eorum regem elegisse”.

elfoglalása (1541) miatti elégedetlenség következtében az országgyűlési megnyitóbeszédében (1542) Ferdinánd „alattvalóinak és fiainak” – „*subditi et filij mei*” – szólítja a magyar rendeket és hangsúlyozza, hogy „azok választása által nyerte el az ország kormányát”.¹⁴⁸ Mindenesetre a XVI. századi utódlással kapcsolatos egyezkedések és tárgyalások alkalmával az udvar kényesen került a választás¹⁴⁹ kifejezést, és sikerült is elérnie, hogy az végül a dekrétumokban se nyerjen hangsúlyos kiemelést és inkább a „koronázás” álljon a középpontban.¹⁵⁰ De mindez nem változtatott azon a tényen, hogy a magyar rendek ezeket az uralkodókat is megválasztották!

Annak ellenére, hogy az udvar vissza-visszatérően törekedett a választójog eljelentéktelenítésére, a XVII. században – részben a rudolfi kormányzással szemben kibontakozó rendi mozgalom, illetve Erdély hagyományossá váló, a Magyar Királyság belügyeibe beavatkozó politikájának köszönhetően az udvartól „kierőszakolt” kiegyezések sorozata¹⁵¹ keretében – a királyválasztás joga nemcsak hogy megmaradt, hanem hangsúlyt is kapott. Bár van olyan álláspont, miszerint „az 1547:5. tc. értelmében az ország képviselői lemondtak a királyválasztásról, s elfogadták a Habsburg-ház fiágának örökösödési jogát”, ezzel szemben a tény az, hogy a rendek nemhogy nem mondtak le választójogukról, de a XVII. században ki is hangsúlyozták azt. Minden egyes esetben, így II. Mátyás (1608),¹⁵² II. Ferdinánd (1618),¹⁵³ III. Ferdinánd (1625),¹⁵⁴ IV. Ferdinánd

¹⁴⁸ Ferdinánd trónbeszédét közli FRANKÓI (1875) i. m. 424.: „quo ego suscepi Regni gubernacula per electionem vestram”.

¹⁴⁹ Az 1572-es meghívólevelekben koronázásra hívja a rendeket Miksa király. „Egregii et Nobiles, fideles nobis dilecti. Meminisse potestis, qua instantia et sollicitudine in proxime celebrato generali Conventu Poseniensi, fideles nostri universi Status et Ordines regni nostri Hungariae unanimiter nobis supplicarint, *pro coronando* in legitimum successorem nostrum, Regem scilicet Hungariae, Serenissimo Principe Rudolpho Archiduce Austriae etc., filio nostro clarissimo”. FRANKÓI Vilmos: *Országgyűlési Emlékek – Monumenta Hungariae Historia V. (1564–1572)*. Budapest, 1879. 427–428.

¹⁵⁰ *CJH*. 1572. évi I. tc.: „Et cum serenissimus ipse princeps Rudolphus secundum vetustas Hungariae leges, et instituta, sacram regni coronam, vigesima quinta die nunc praeteri mensis Septembris (quod felix faustumque sit) suscepit omnique ea celebritas...”

¹⁵¹ Az újabb álláspont szerint a Habsburg-ház és a Magyar Királyság közötti XVII. századi viszályokat – köztük 1604–1606-ban (Bocskai István mozgalma), majd 1619–1621-ben, 1623–1624-ben és 1626-ban (Bethlen Gábor II. Ferdinánd elleni hadjáratai), 1644-ben és 1645-ben (I. Rákóczi György III. Ferdinánd elleni hadjáratai) – öt kiegyezés (1608, 1622, 1647, 1681, 1711) zárta le, ld. PÁLFFY Géza: Szakítások és kiegyezések évszázada. A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle*, LVII. évf., 2015/1. 51–66.

¹⁵² *CJH*. 1608. évi dekrétum előbeszéd 3. §: „ac tandem nos in dominum, et regem ipsorum, paribus votis, et unanimi consensu eligere, proclamare, invocatoque demum numinis divini auxilio feliciter etiam coronare”.

¹⁵³ *CJH*. 1618. évi dekrétum előbeszéd.

¹⁵⁴ *CJH*. 1625. évi III. tc. 3. §: „Accedente igitur ad id suae majestatis benigno consensu, paternaque benedictione, faustis et laetis acclamationibus, ac salutationibus, undique resonantibus, praetitulatum serenissimum archiducem Ferdinandum, post acceptas per suam serenitatem condiciones, in legitimum inclyti hujus regni Hungariae, partiumque eidem annexarum regem, ac dominum, unanimiter rite, ac libere elegerunt, invocatoque divini numinis auxilio feliciter quoque coronarunt”.

(1647)¹⁵⁵ és Lipót (1655)¹⁵⁶ megválasztása és megkoronázása kapcsán explicite is belefoglalták a decretumba!

Ráadásul a magyar rendek pontosan tudatában voltak a választási jog alkotmányos garanciája jelentőségének és a XVII. században ügyesen ki is használták azt arra, hogy a rendi alkotmányos berendezkedést fenntartsák. Látványos szimbóluma volt mindennek az, hogy mindegyik esetben a választáshoz kötötték az üresedésben lévő nádori szék betöltését, így II. Mátyás támogatásáért illésházai gróf Illésházy Istvánt¹⁵⁷ (1608), II. Ferdinánd megválasztásával egyidejűleg ghymeshy és gácsi gróf Forgách Zsigmondot¹⁵⁸ (1618), III. Ferdinánd megválasztása ürügyén galánthai Esterházy Miklóst¹⁵⁹ (1625), IV. Ferdinánd utódlásáért cserében trakostyáni gróf Draskovics Jánost¹⁶⁰ (1647), majd nem sokkal később erdődi gróf Pálffy Pált¹⁶¹ (1649), illetve Lipót megválasztásáért hadadi gróf Wesselényi Ferencet¹⁶² (1655) ültették a nádori székbe. A ki egyezések sorába illeszthető a nikolsburgi békét követően Gonzaga Eleonóra királyné koronázásával egyidőben bethlenfalvi Thurzó Szaniszló¹⁶³ (1622), a Thököly-féle felkelés hatására pedig – a kormányzóság megszüntét követően – galánthai gróf Esterházy Pál¹⁶⁴ (1681) nádorrá való megválasztása is.

¹⁵⁵ *CJH*. 1647. évi II. tc. 2. §: „Et quidem in serenissimo Principe Ferdinando Bohemiae rege, archiduce Austriae, primogenito majestatis suae cesareae ac regiae, paternas virtutes, eximiamque, ac regiam indolem contemplati, in ejus, desiderium rapti, in futurum ipso regem, post acceptatas conditiones, accedente benignissimo majestatis suae caesariae consensu, et paterna benedictione, faustis acclamationibus, eundem sponte ac libere, votoque unanimi, ac consensu omnium elegerunt, et invocato divini numinis auxilio, sacro regni diademate feliciter coronarunt”.

¹⁵⁶ *CJH*. 1655. évi II. tc. 2. §: „Cujus desidero, status, et ordines devineti, et provocati, eundem in futurum ipsorum regem, post acceptatas conditiones, accedente ad id suae quoque majestatis benigno assensu, et paterna benedictione, sponte, et libere, unanimi voto, et consensu, rite et legitime elegerunt, ac invocato divini numinis auxilio, feliciter coronarunt”.

¹⁵⁷ PÉTER Katalin: Illésházy Istvánról. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, 13. évf., 2008/2. 127–165.

¹⁵⁸ TUSOR Péter: Forgách Zsigmond katolizálása (Egy római misszilis [irodalom]történeti forrásértéke). In: IMRE Mihály – OLÁH Szabolcs – FAZEKAS Gergely Tamás – SZÁRAZ Orsolya (szerk.): *Eruditio, Virtus et constancia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 640–645.

¹⁵⁹ *CJH*. 1625. évi II. tc. Esterházy megválasztásában nemzetközi politikai összefüggések is jelentős szerephez jutottak, ld. HILLER (1989) i. m.

¹⁶⁰ *CJH*. 1647. évi I. tc.

¹⁶¹ *CJH*. 1649. évi I. tc., Pálffy nádor vonatkozásában lásd bővebben: PÉTER Katalin: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál)*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1972.

¹⁶² *CJH*. 1655. évi I. tc., Wesselényi nádorral kapcsolatban ld. VÁRKONYI Gábor: Wesselényi Ferenc nádorrá választása. In: ERDÉLYI Gabriella – TUSOR Péter (szerk.): *Mindennapok választása. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Budapest, MTA TTI, 2007. 87–110.

¹⁶³ *CJH*. 1622. évi III. tc. Thurzó Szaniszló nádor tekintetében ld. újabban: LENGYEL Tünde: Thurzó Szaniszló, a Magyar Királyság nádora (1622–1625). In: DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron–Budapest, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, 2014. 79–92.

¹⁶⁴ *CJH*. 1681. évi I. tc., Esterházy Pálra vonatkozóan ld. MARTÍ Tibor: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál. In: Ács Pál (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a*

Buda felszabadítása (1686) után az udvar elérkezettnek látta az időt az örökös királyság elfogadtatására a rendekkel. Erre sor is került az 1687–88. évi országgyűlésen.¹⁶⁵ Ezzel együtt vitték keresztül a „spanyol ág” öröklési jogát is. Az igaz, hogy Csekey utal rá, hogy a „spanyol” ág öröklési jogának beiktatása 1687-ben Madrid nyomásra történt, aminek szerinte Lipót politikai haszonszerzés – a spanyol örökség biztosítása – céljából engedett, de magáról az 1617-es szerződésről – amely annak (magán)jogi alapját adta – nem szól. Jobban mondva magának az egyezségnek a létét is kétségbe vonja. Pedig Lipót csupán az 1617-es szerződésben vállalt kötelezettségnek te(hete)tt eleget akkor, amikor a III. cikkely Corpus Jurisba való felvetésével minden, a szerződéssel ellentétes (magyar) jogi akadályt elhárított.¹⁶⁶ Csekeynek igaza lehet Lipót szándékát (!) illetően, de a mögötte meghúzódó jogalapot nem vizsgálta. „II. Károly spanyol király 1700 november 1-en történt halálával ugyanis már bekövetkezett a magszakadás, aminek folytán a spanyol trón a dinasztia német ágát illette volna”.¹⁶⁷ Ennek elemzése viszont nem tartozik ide, az önálló tanulmányt igényelne.

Az Esterházy nádor (1681–1713) vezénylete mellett elfogadott elsőszülöttségi joggal kreált örökös királyság (1687–1918) vonatkozásában kiemelt jelentőséggel bírt a hitlevél becikkelyezésének kötelezettsége, a koronázás ősi rendjének megtartása¹⁶⁸ és az örökléshez kapcsolása,¹⁶⁹ amely – a Habsburgok minden törekvése ellenére¹⁷⁰ – nemhogy veszített volna jelentőségéből, hanem felértékelődött, hiszen ez alkotmánybiztosíték maradt, amelyet I. József koronázását¹⁷¹ követően is megtartottak. Mivel a magyar király nem az örökösödés, hanem a koronázás közjogi aktusa által lesz magyar király,¹⁷² az elsőszülöttségi örökösödési jog behozatala ellenére sem lett magyar király az, akit nem koronáztak meg, ahogyan II. József római császár (1765–1790) és nem magyar király, vagy később Ferenc József (1848/1867) példája kitűnően bizonyítja. Mindkettő esetben törvénytelen regnálásukat az alkotmányosság helyreállítása követte!

politika és a művészet határvidékén. Budapest, Reciti, 2015. 49–66.

¹⁶⁵ FRAKNÓI (1922) i. m.

¹⁶⁶ „renunciando qualesquier leyes, constituciones contrarias a esta obligacion” CDTDP. 245.

¹⁶⁷ CSEKEY (1917) i. m. 110.

¹⁶⁸ FÜGEDI Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: SZÉKELY György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 255–274.

¹⁶⁹ *CJH.* 1687. évi II. tc.: „et erga semper, totiesque, quoties ejusmodi inauguratio instauranda erit, praemittendam, praecinsinatorum articulorum diplomaticorum acceptationem, seu regiam assecurationem, deponendumque superinde juramentum, in ea, qua a majoribus suis praestitum esset, forma; intra hoc regnum Hungariae rite coronaturi”.

¹⁷⁰ PÁLFFY (2016) i. m. 299–314.

¹⁷¹ GYULAI Éva: Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján – I. József koronázásának (Pozsony, 1687. dec. 9.) ikonográfiai reprezentációja. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon,* 2. évf., 2015/2. 18–46.

¹⁷² TIMON i. m.

7. Összefoglalás

Összefoglalva tehát, az 1687. évi III. cikkely „spanyol” ág öröklésére vonatkozó rendelkezésének – és az annak jogi-politikai hátteréül szolgáló Oñate-egyezségnek – valójában nem kellett kiállnia az „idők próbáját”, mindazonáltal pontosan megvilágítja előttünk azt a tényt, hogy 1687-ig Magyarország választással vegyes öröklési monarchia volt, a trónbetöltés az ősi magyar szokásjog alapján állott, és azt a dinasztikus felfogást, illetve törekvést, amely szerint tisztán örökös királyság

Helyesen mutatnak rá nagy közjogászaink arra, hogy a primogenitórius-hitbizományi szemléletű Pragmatica Sanctio – a Habsburg Birodalom és később az Osztrák-Magyar Monarchia koronáinak „*indivisibiliter ac inseparabiliter*” való együttbirtoklásának eredete – II. Ferdinánd végrendeletén alapult, csak annak (jogi) hátterét – az Oñate-egyezséget – nem tisztázták. Különös, de ha III. Fülöp testamentumának rendelkezéseit – elválaszthatatlan és feloszthatatlan együttbirtoklás és öröklés a (1) primogenitúra megfelelő sortartási rendje szerint az (2) infáns(ok)/infánsnő(k) (3) törvényes házasságból való (4) katolikus vallású leszármazói körében – elméleti síkon vizsgáljuk, ha nem is teljes egészében, de a Pragmatica Sanctio, vagy ha jobban tetszik az 1723. évi I–II. tc. köszön vissza. Az hasonlóan az elválaszthatatlan és feloszthatatlan együttbirtoklás és öröklés szerint a (1) primogenitúra megfelelő sortartási rendje alapján jogosítja az (2) ausztriai főherceg(nő)től (3) törvényes házasságból való (4) római katolikus vallású leszármazókat.¹⁷³

Mégis a magyar rendek képesek voltak külső nyomás ellenére is alapvető stratégiai érdekeiket, azaz a rendi-képviseleti monarchia alkotmányát – ha nem is teljes egészében, de – továbbra is fenntartani. Az éles szakítást¹⁷⁴ (1707) követően a Rákóczi-szabadságharc befejezésével (1711) a király kibékült¹⁷⁵ a magyar rendekkel, amelynek keretében orvosolták a rendek sérelmeit – az országgyűlések összehívásáról, nemesi adómentességről, nemesi felkelés fenntartásáról, adómegajánlás országgyűlési hatáskörben hagyásáról stb. –, cserében a rendek megerősítették az országgyűlésen¹⁷⁶

¹⁷³ *CJH*. 1723. évi II. tc. 5–7§§: „In defectu sexus masculini sacratissime caesare et regiae majestatis (quem defectum Deus elementissime avertere dignetur) jus haereditarium succedendi in Hungariae regnum, et coronam, ad eandemque partes pertinentes, provincias et regna, jam Divino auxilio recuperata, et recuperanda; etiam in sexum augustae domus suae Austriae foemineum, primo loco quidem ab altefata modo regnante sacratissima caesarea et regio majestate; dein in hujus defectu; a divo olim Josepho; his quoque deficientibus; ex lumbis divo olim Leopoldi, imperatorum, et regnum Hungariae descendentes, eorundemque legitimos, romano-catholicos successores utriusque sexus Austriae archiduces juxta stabilitum per sacratissimam caesaream, ac regiam regnantem majestatem in aliis quoque suis regnis et provinciis haereditariis, in, et extra Germaniam situs primogeniturae ordinem, jure et ordine praemisso, indivisibiliter ac inseparabiliter invicem, insimul ac una cum regno Hungariae et partibus, regnis, et provinciis eidem annexis, haereditariae possidentis, regendam et gubernandam transferunt”.

¹⁷⁴ GEBEI Sándor: Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. *Hadtörténeti Közlemények*, 120. évf., 2007/4. 1268 – 1296.

¹⁷⁵ PULYAI János: *Szatmári békeség*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2007.

¹⁷⁶ GEBEI Sándor: Az 1708–1715. évi országgyűlés összehívásának körülményei. In: KÓNYA Péter (szerk.): *Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században*. Eperjes, 2016. 24–38.

a fennálló trónbetöltési rendet. Az örökös királysághoz – előbb a fiág öröklésének fenntartásához (1715),¹⁷⁷ később a leányág örökösödésének elfogadásához¹⁷⁸ (1723) és megtartásához¹⁷⁹ (1741) – sikerült?? olyan biztosítékokat kapcsolni, amelyek az alkotmányosság és a jogfolytonosság megtartását a történelem lapjairól jól ismert módon hatékonyan szolgálhatták. Az Oñate-egyezség pedig rámutat arra, hogy egy világos és egyértelmű jogi helyzetet – jelen esetben a „spanyol ág” magyar koronát illetően nem létező, az osztrák örökös tartományok tekintetében pedig kizárólag Ferdinánd fiágának magva szakadása esetén feléledő jogosultságát –, mint oly sokszor a történelemben, itt is erőből (elegánsabban fogalmazva eltérő jogértelmezés következményeként) igazították a politikai realitáshoz. Gyakorlatilag egy nemzetközi hatalmi játszma eredményeként ismerték el az „osztrák” Habsburgok a „spanyol” rokonság nem létező jogát a magyar és a cseh koronára, és „hozták be” Közép-Európába (részlegesen) a spanyolos (primogenitórius-majorátus szemléletű, hitbizományi rendszerű) trónöröklési jogfelfogást (1621), és került be a magyar jogba az örökös királyság eszméje (1687) mellett az osztrák örökös tartományok és a Magyar Királyság feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul való együttbirtoklásának jogelve (1723).

¹⁷⁷ *CJH.* 1715. évi III. tc. „Sacra caesare regiaque mejestas, successionem haereditariam juxta tenorem benigni diplomatis sui immediate praeinsinuato articulo secundo, nunc inserti, sufficienter decralatam, clementer resolvit dirigendam; et deficiente demum masculino sexu, a divo condam Leopoldo et rege descendente, avitam et veterem, approbatamque consuetudinem, praerogativamque statuum, et ordinum in electione et coronatione regum, locum suum habituram esse”.

¹⁷⁸ *CJH.* 1723. évi III. tc.

¹⁷⁹ *CJH.* 1741. évi VIII. tc.

Melléklet: Habsburg (részleges!) családfa (saját szerkesztés)

